

Spår av autism i Czesław Miłosz *Issadalen*

Traces of Autism in Czesław Miłosz *Valley of Issa*

Czesław Miłosz



&

Autism



Krzysztof Janiec, POL 152, Kandidatkurs
Handledare: Doc. Dorota Tubielewicz Mattsson

Innehållsförteckning

1. Abstract	Sid. 3
2. Referat	Sid. 4
3. Inledning	Sid. 5
4. Syfte, Genomförande, Metod	Sid. 6
5.1 Teori	Sid. 7
5.1.1 Översiktlig introduktion till Aspergers syndrom/autism.	Sid. 7
5.1.2 Är Aspergers en sjukdom?	Sid. 9
6.1 Spår av autism i <i>Issadalen</i> – en närläsning av texten.	Sid. 11
6.1.1 <i>Tomasz</i>	Sid. 11
6.1.2 Mormor <i>Misia</i>	Sid. 18
6.1.3 Morfar <i>Surkont</i>	Sid. 20
7. Hur <i>Tomasz</i> passar in i Hans Aspergers beskrivningar av pojken Fritz, det typiska Aspergerbarnet.	Sid. 21
8. En analys av <i>Milosz</i> tankar om sig själv, sin släkt och <i>Issadalen</i>	Sid. 25
9. Annex	Sid. 31
9.1.1 Frågeformulär – är <i>Tomasz</i> i riskzonen för autism?	Sid. 31
9.1.2. Intervju med Lena Nylander	Sid. 33
10. Resultat	Sid. 36
11. Diskussion	Sid. 36
12. Litteraturlista	Sid. 38

1. Abstract

The partly autobiographical book *Valley of Issa*, written by Czesław Miłosz describes (among other things) the childhood of a boy, *Tomasz* who is the main character, and his interactions with his relatives. In this essay I will claim that these characters possess startlingly obvious autistic traits, and in relation with this I raise and discuss another question: Does the author Miłosz himself express autistic traits? My essay could hardly constitute a complete analysis with definite answers, (the bachelor format of the essay and the fact that Miłosz is dead limits more extensive investigations) and I do not mean to claim that Miłosz was a sick person, even though I may suspect it. Let this essay be an eye-opener and a visionary foundation for new approaches to Miłosz authorship. The value of it lies in its approach. The average literary researcher has neither a medical background nor equivalent qualifications, wherefore these types of analyses are very seldom produced.

I am analysing material of autobiographical type. By studying relevant literature I also enter more deeply into the theory of autism. Furthermore I am using a questionnaire, commonly applied in the Swedish psychiatric medical care for identification of school children with Asperger's syndrome (a type of high-functioning autism). In this case *Tomasz* constitutes the subject. I ultimately let Lena Nylander, a senior physician at Lund University Hospital with many years of experience in autism diagnostics, make an own assessment of the character *Tomasz*, his relatives and to some extent Miłosz, the author.

The answers point unambiguously towards autism but when analysing partly fictive literary characters I find myself situated in the borderland of relevancy. *Tomasz* and many of his relatives do radiate what can be called autism, but what does this say about the author? *Valley of Issa* could very well be a natural development of a pondering mind, which would normalise Miłosz to some extent. It is therefore impossible to draw any reliable conclusions on the mere basis of literature. Luckily there is an abundance of factors (not to forget in interviews and autobiographical material) pointing towards a certain tendency that is too obvious to be ignored. My results strongly suggests that it is possible, on the basis of the autistic traces in *Valley of Issa*, to draw a parallel to Miłosz, who according to my research, did express certain traits that are found among autistic individuals. The world of literature will have to start looking at him from a new angle.

2. Referat

I uppsatsen hävdar jag att främst huvudkaraktären *Tomasz* samt släktingar till denne, i Czesław Miłosz delvis självbiografiska roman *Issadalen*, besitter förbluffande typiska drag av autism. I samband med detta väcker och diskuterar jag frågan: Uttrycker författaren Miłosz själv autistiska drag? Min uppsats utgör knappast en fullständig analys, (kandidatformatet och faktum att Miłosz är död begränsar större omfångsrikedom) och jag ämnar inte sjukdomsförklara Miłosz, snarare framföra en misstanke. Låt uppsatsen bli en tankeväckare och nyvisionär grund för infallsvinklar kring Miłosz författarskap. Värdet i den ligger i just dess vinkling. Den genomsnittlige litteraturforskaren har knappast en bakgrund inom det medicinvetenskapliga eller tillräcklig kompetens inom det samma, varför analyser av denna sort mycket sällan görs.

Jag analyserar material av självbiografisk typ. Jag har också fördjupat mig i teorin kring autism genom studier av relevant litteratur. Vidare använder jag mig av ett inom svenska psykiatri ofta nyttjat frågeformulär, för identifiering av Aspergers syndrom (en sorts högfungerande autism) hos barn i skolåldern, där *Tomasz* står som undersökningsobjekt. Slutligen låter jag Lena Nylander, överläkare på Lunds Universitetssjukhus som har mångårig erfarenhet av Aspergerdiagnostik, göra en egen bedömning av karaktären *Tomasz*, dennes släktingar och författaren Miłosz.

Svaren pekar entydigt mot autism men jag befinner mig i gränslandet för vad som egentligen är relevant i en analys av delvis fiktiva karaktärer inom litteraturen. *Tomasz* och flera av hans släktingar utstrålar svart på vitt vad som kan kallas autism, men vad säger det om författaren? *Issadalen* kan mycket väl vara en naturlig utveckling av en grubblares funderingar, vilket till en viss utsträckning skulle normalisera Miłosz. Det är således omöjligt att genom blotta litteraturstudier dra några säkra slutsatser. Likväl finns en uppsjö av ledtrådar pekande mot en viss tendens (inte att förglömma i intervjuer och självbiografiskt material) som är för uppenbar för att kunna förbigås. Mina resultat utmynnar i en stark misstanke om att man genom det autistiska i *Issadalen* kan dra en parallell till Miłosz, som enligt min analys uttryckte vissa drag som återfinns hos autistiska individer. Litteraturvärlden måste börja se honom i nytt ljus.

3. Inledning

Vi känner alla igen den stereotypa bilden av en professor. Tänk att du finner honom vid ett skrivbord bakom höga travar av osorterade papper. Han satt nyss försjunken i en 500-sidig bok om den långfenade grindvalens parningsritualer och nu kikar en skäggig uppsyn vänligt genom tjocka glasögon. Du frågar honom om råd till ett problem du inte klarar av att lösa. Frågan är rak och enkel, det är ett standardproblem och skulle kunna besvaras på två minuter, (din flickvän väntar utanför dörren) men besöket hos professorn tar flera timmar då han ur till en synes oändlig kunskapsbank ständigt tar upp något ny vinkling på din fråga. Han löser problemet på 10 olika sätt. En så excentrisk person, tänker du, ett sånt original! Du sitter och gäspar uttråkat men professorn är outtröttlig. Du skulle lika gärna kunna tacka för dig och lämna rummet, men av artighetsskäl sitter du kvar. Professorn verkar inte heller fatta den indirekta vinken med gäspningarna. Ni säger till slut adjö och du reflekterar inte så mycket över vad som nyss skett. Professorn ”är som han är”.

Det finns dock en viss sorts människor som föds med denna typ av personlighet. Dessa ”autistiska” individer är ibland oerhört intelligenta, kan viga hela sitt liv åt att studera ett litet avgränsat ämne och har dålig förståelse samt ointresse för social interaktion. Hans Asperger beskrev 1943 i en artikel vid Wiens universitet en viss personlighetstyp hos barn. Dessa individer ärver en störning som resulterar i en originell typ av tanke- och upplevelsevärld vilket kan leda till ”*enastående prestationer*”¹ senare i livet. Han lägger märke till att barnen varken interagerar eller tar intryck från omvärlden och därför bara är ”*sig själva*”². Asperger menar att ”*Den autistiska personligheten är en extremvariant av manlig intelligens.*”³ Vissa kallar det ”nörd-syndromet”⁴ och man säger sig ha noterat en ökad prevalens av Aspergerindivider bland datorprogrammerare i Silicon Valley, Kalifornien. Men bl.a. författare, konstnärer och advokater är yrkesgrupper som också är överrepresenterade.⁵ Prevalensen för Aspergers/autism i normalbefolkningen har beräknats till 0,5-0,8%.⁶ Det sägs att generna för syndromet i modern tid koncentrerats och kommit till uttryck i större omfattning än sett ur historiskt perspektiv. De ”intellektuella” människorna kan numera resa långa sträckor och samlas av naturliga skäl i små universitetsstäder där de gifter sig och skaffar barn med varandra. Då föds nya individer med genuppsättningar där autistiska drag uttrycks än mer.⁷ Detta öppnar tyvärr bl.a. för rasbiologiska slutsatser. Det var inte förrän 1994 som American Psychiatric Association godkände Aspergers syndrom som en form av autism med egna diagnostiska kriterier. Vissa psykiatrer tycker dock det är fel att patologisera Aspergers, som är en mild form av autism på gränsen till det normala.⁸ Begreppen autism och Aspergers leder ofta till negativa associationer då man oftast bara känner till extremvarianterna av sjukdomen och p.g.a. svårigheterna anses bottna i genetiska defekter, hjärnskador eller hjärnsjukdomar.

¹ Asperger, H., 1943, *Autistisk psykopati i barndomen*, [i:] Frith, U. (red.), 1998, *Autism och Aspergers syndrom*, Liber, Stockholm, s. 53.

² *ibid*, s. 54.

³ *ibid*, s. 106.

⁴ <http://www.thegeeksyndrome.com>

⁵ <http://www.time.com/time/covers/1101020506/scaspergers.html>

⁶ http://www.his.se/upload/37857/Neuropsykiatriska%20funktionshinder_Gudruns%20variant.pdf

⁷ <http://www.time.com/time/covers/1101020506/scaspergers.html>

⁸ Nylander, intervju.

Jag har lagt märke till autistiska drag bland litterära karaktärer hos en av de mest respekterade intellektuella i den polska historien: författaren, poeten och nobelpristagaren Czesław Miłosz. Detta utgör uppsatsens huvudämne. I den delvis självbiografiska romanen ”*Issadalen*” skriver Miłosz om ett slags alter ego av sig själv samt olika nära släktingar. Författaren säger i intervjuer att karaktärerna i *Issadalen* personlighetsmässigt är avbildade från verkliga individer vilket är intressant då många av dessa romanfigurer uttrycker autistiska drag. Under intervjuerna uttrycker Miłosz själv en autistisk världsuppfattning, hans författarstil är i viss mån autistisk och människorna runt omkring honom har alltid beskrivit honom som excentrisk och originell – en person utan identitet som alltid stod utanför samhället, som aldrig själv var delaktig utan hela tiden höll sig på avstånd och betraktade människorna.

4. Syfte, Genomförande, Metod

Syftet med den här studien är att försöka besvara frågan:

*Uttrycker litterära gestalter i Miłosz delvis självbiografiska roman *Issadalen* autistiska drag?

Och diskutera frågan:

*Kan man utifrån det faktum att *Issadalen* är delvis självbiografisk dra slutsatsen att författaren själv bär på autistiska drag?

Studien bygger på en kvalitativ genomgång av relevanta delar av Miłosz texter, (i huvudsak *Issadalen*) intervjuer med den samme, samt eftermälen av olika slag. Den är teoretiskt underbyggd med allmänt vedertagen teori kring autism. Jag söker grund för mina teser bland annat genom analys av *Issadalens* litterära gestalter, samt närläsning av samma verk.

Det bör nämnas att jag p.g.a. uppsatsens argumenterande art uteslutande letat efter material som kan styrka min tes och kan säkert anklagas för att ha varit enkelspårig och tagit många citat ur deras sammanhang. Om det hade funnits fakta som motbevisar tesen hade jag troligtvis aktivt uteslutit dessa. Lyckligtvis ställdes jag ytterst sällan inför den sortens avvägningar, vilket jag anser ger stor tyngd åt tesen.

Vad som egentligen begränsar hela genren av liknande post mortem-analyser baserade på litteraturstudier, är det faktum att vi ju inte har ett levande undersökningsobjekt. ”Patienten” (i detta fall Miłosz) är avliden och vi måste nöja oss med det näst bästa: ”journalen” som i detta fall utgörs av intervjuer. Jag försöker i studien visa att flera litterära gestalter i *Issadalen* uttrycker personlighetstyper som beskrivs i litteratur om autism. Även den litterära berättargestalten kan i viss mån sägas vara autist. Kopplingen till författaren Miłosz är dock oändligt komplicerad. Visserligen säger han (vilket beskrivs närmare senare) i intervjuer att boken är delvis självbiografisk, att han skrivit den i självterapeutiskt syfte och att gestalterna är skapade efter verkliga förebilder. Men ett litterärt verk måste i första hand betraktas som fiktion och skall därför analyseras som sådan. Av samma anledning är det nära till hands att tro att *Issadalen* inte leder oss närmare några definitiva svar. Gränsen mellan det fiktiva och det verklighetsbaserade i sagornas värld är dock i vissa fall utsuddad.

5.1 Teori

Materialet kring autism eller Aspergers syndrom (högfungerande autism) är inte enormt men omfattande. Syndromet är med medicinska mått mätt fortfarande relativt nyupptäckt och av många olika skäl finns det ännu ingen helt vedertagen konsensus kring det. Därför har jag i teoridelen strävat efter att ge en så kort och övergripande bild som möjligt begränsat till typiska, internationellt erkända symptom och yttranden.

5.1.1 Översiktlig introduktion till Aspergers syndrom/autism

Människor med Aspergers syndrom uppfattar världen annorlunda än andra. Det tycker att vi uppgör oss konstigt och förbryllande. Varför säger vi inte det vi menar, och varför säger vi en massa saker som vi inte menar? Varför pratar vi så ofta om triviala saker som är helt meningslösa?(...) Hur kan vi stå ut med alla dessa ständiga och förvirrande intryck av ljus, ljud, lukter, beröringar och smaker utan att explodera och vråla? Varför tar vi hänsyn till social status och prestige i stället för att behandla alla lika? Varför har vi så komplicerade emotionella relationer?⁹

Aspergers är uppkallat efter den österrikiske barnläkaren Hans Asperger som i en artikel 1944 beskrev en särskild form av lindrig och ärftlig¹⁰ autism¹¹. Syndromet innefattar dock inte någon generell språkförsening, vilket åtskiljer dessa tillstånd.¹² Termen ”högfungerande autism” har slagit igenom, särskilt i USA och används oftast i samma mening som Aspergers även om det inte alltid betyder samma sak. Patienterna befinner sig i en diagnostisk gråzon, där det är svårt att avgöra vilken term som är den adekvata. Autism är dock en mer erkänd diagnos, vilket ofta öppnar dörrar hos myndigheter och försäkringsbolag, varför den används av sjukvårdspolitiska och administrativa skäl.¹³ Autism anses enligt läkarvetenskapen nämligen botten i genetiska defekter, hjärnskador eller hjärnsjukdomar.¹⁴ **I den här uppsatsen betraktas begreppen Autism och Aspergers för enkelhetens skull som likvärdiga (!)**

Personer med Aspergers har en anmärkningsvärt högre IQ än normalbefolkningen,¹⁵ men redan i tidig barndom debuterar: begränsad förmåga till ömsesidig social interaktion, ömsesidig verbal och icke-verbal kommunikation, begränsningar i fantasi, intressen och beteendepertoar. Det bör tilläggas att man med ”begränsningar” menar skillnader mot utvecklingsnorm. Vi tar alltså med ordvalet inte ställning till om begränsningarna är positiva eller negativa ur intelligensutvecklingshänseende.

”Det måste understrykas att inga av de diagnostiska drag som kännetecknar Aspergers syndrom är unika, och det är ovanligt att ett barn uppvisar svåra störningar på alla punkter.”¹⁶ (fetstil. - K.J.) Generellt sett är det typiska Aspergerbarnet ändå särskilt känsligt och perceptivt. Exempel är mottaglighet för ljud, ljus, lukter och synintryck.¹⁷ I åldern där barnet borde leka med andra börjar föräldrarna ofta ana oro. Aspergerbarnet trivs nämligen

⁹ Atwood, T., 2000, *Om Aspergers syndrom*, NoK, Stockholm, s. 13.

¹⁰ *ibid*, s. 163.

¹¹ Asperger, s. 54.

¹² http://sv.wikipedia.org/wiki/Aspergers_syndrom

¹³ Atwood, s. 174.

¹⁴ Frith, U. (red.), 1998, *Autism och Aspergers syndrom*, Liber, Stockholm. s. 10.

¹⁵ Nordgren, M., 2000, *Jag avskyr ordet normal*, Cura, Stockholm, s. 155.

¹⁶ Atwood, s. 29.

¹⁷ *ibid*, s. 150-161.

med att vara ensamt och betraktas, till råga på allt, av jämnåriga som excentriskt och konstigt. Skulle det ändå umgås med jämgamla är det aldrig en helhjärtad insats, på så sätt att barnet alltid kommer att ha invändningar mot kamratens beteende. Barnet analyserar: ”varför gör kamraten si eller så?”. vilket hänger samman med den begränsade intuitiva förmågan till ömsesidig social interaktion. På så sätt betraktar Aspergerbarnet sig själv och sin omgivning nästan utomkroppsligt.¹⁸ Det knyter helst an till äldre gestalter, vilket korrelerar med barnets höga utvecklingsnivå. Ordförrådet hos barnet kan vara otroligt rikt och de uppfattas som ”små professorer”. Aspergerpersoner utvecklar ofta specialintressen och kan bli experter inom ett enskilt eller mindre antal avgränsade områden. De har ofta **ovanligt lätt för att uppfatta detaljer, men svårare att se sammanhang**. De är ”tänkare” och tänker kanske för mycket: ej sällan utvecklar de tidigt depressioner^{19 20} även en ökad alkoholismincidens har noterats.²¹ Annan karakteristika är ibland motorisk klumpighet med stereotypa rörelser och kroppsställningar.²²

Tonåringen med Asperger står inför ett vägskäl. På den mest önskvärda av livets två stigar kommer personen i fråga, själv eller med hjälp av utomstående, fram till insikten om att han (typiske aspergisten är en pojke i 9/10 remisskrivningar²³ samt 4/5 i epidemiologiska studier (Ehler and Gillberg 1993))²⁴ inte är som alla andra. I situationer där det krävs (oftast social interaktion), anpassar han sig då, ej intuitivt utan medvetet (ofta härmande andras stereotypa beteende i vissa situationer) för att på så sätt, klara av vardagslivet. De som förmår detta tillhör skiktet personer med Asperger som är utåtriktade, intresserar sig mer för medmänniskor än andra med syndromet, samt förstår svårigheterna i social interaktion. Det krävs helt enkelt en smula självdistans om inte självironi. Övriga personer inser inte sitt handikapp och utsätts hela livet för oerhörd stress och tråkigheter, en känsla av att inte passa in, då omgivningen alltid kommer stå oförstående. Emotionella förändringar i samband med puberteten kan vara signifikant försenade. Medan andra ungdomar brukar ägna sig åt förälskelser och att utmana regler, vill tonåringar med Aspergers syndrom hålla kvar vid de rena vänskapsrelationerna och de höga moraliska värdena och göra bra ifrån sig i skolan. De visar efter hand mer och mer intresse för sin omgivning, men deras oförmåga vid sociala kontaktförsök och interaktioner kvarstår. I puberteten förstår många av dem att de skiljer sig från andra barn.²⁵ Relevanta förändringar i känsloliv och ibland ökad självmedvetenhet²⁶ brukar oftast inträda efter 20-årsåldern.²⁷

¹⁸ Asperger, s. 94-95.

¹⁹ Atwood, s. 184.

²⁰ Nordgren, s. 157.

²¹ Abrahamsson C./Behlic D., 2005, *Aspergers syndrom är jag*, Högskolan i Kristianstad, s. 11

²² Atwood, s. 121.

²³ Gillberg, C., 1989, ”*Asperger’s syndrome in 23 Swedish children.*” [i:] Atwood, s. 175.

²⁴ ibid, s. 175.

²⁵ Frith s. 12.

²⁶ Nylander, intervju.

²⁷ Atwood, s. 192.

5.1.3 Är Aspergers en sjukdom?

Einstein sägs ha haft det, likaså den fiktiva karaktären ”Basil” i *Faulty Towers*, spelad av John Cleese. Jane Austen, Franz Kafka, Nietzsche, Mark Twain, Michael Jackson anses ha syndromet gemensamt.²⁸ Tydligt existerar en grupp människor som kallar sig ”Aspergeraktivister” och dessa tillskriver ofta begåvade människor spekulativa diagnoser för att visa att det vore en förlust för samhället om autism skulle gå att bota.²⁹ De flesta psykologer och psykiatrer uttalar sig dock i enighet: De nämnda världskända personerna besitter utan tvekan **autistiska drag**, även om postmortemdiagnoser inte anses pålitliga. Borde man då hävda att autism och Asperger är en sjukdom? – Att den har skapat människor som avviker från normen är i alla fall otvivelaktigt. Läkaren Eva Brattberg som själv har diagnosen Aspergers syndrom skriver följande i ämnet:

Diagnos ska vara en hjälp, inte ett självändamål. När man talar om diagnos talar man för det mesta om sjukdomsdiagnos. När det gäller autismspektrumstörningar kan man inte tala om sjukdom. Symtomen har funnits redan från början. Individerna har aldrig insjuknat i sina symtom. Ändå är det viktigt att fastställa orsaken så att de obegripliga symtomen blir något mer begripliga.³⁰

Hon uttrycker en koncensus som finns inom den svenska psykiatrin att det är onödigt att sjukdomsförklara människor som uttrycker autistiska drag om de kan fungera helt normalt i samhället, då kan man snarare tala om en personlighetstyp.

Jag skriver i inledningen att Hans Asperger beskriver den autistiska personlighetstypen som en extremvariant av manlig intelligens.³¹ (Lägg märke till personlighetstyp och inte sjukdom.) Organisationen MENSA, för människor med högt IQ, informerar intresserade föräldrar om vad som kännetecknar ett högintelligent barn. Man har inom MENSA förstått att dessa karaktärsdrag liknar dem som beskrivs inom litteratur om barn med Aspergers syndrom och menar att det är svårt för en lekman att skilja ett högintelligent barn från ett barn med Aspergers syndrom.³² De publicerar på sin svenska hemsida ett antal ”kännetecken” som i sin tur har tagits från den danska organisationen MENTIQA:s hemsida.³³ Här följer ett urval:

**Negativa till skolan*

**Uppslukade av sin egen värld*

**Har ofta äldre vänner*

Från danskt håll har man varit särskilt mån om att inte se Aspergersbarn som handikappade utan snarare ”särskilt begåvade” och här är man inte rädd för att blanda ihop intelligens med autism. Man tycker att barnen inte får tillräckligt med stöd i dagens samhälle för att kunna uttrycka sin begåvning. Det traditionella, strikta skolsystemet utgör en hämmande faktor vilket förklarar barnens egen negativa inställning till skolan. MENTIQA driver speciella skolklasser där barnen arbetar i eget (oftast snabbare) tempo. De tycker att omvärlden har fel syn på syndromet och vill hellre att man ser barnen som undervisningskrävande istället för behandlingskrävande.³⁴

²⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/People_speculated_to_have_been_autistic
<http://sv.wikipedia.org/wiki/Asperger>
http://www.geocities.com/richardg_uk/famousac.html
http://www.bbc.co.uk/ouch/columnists/tom/300505_index.shtml
<http://www.child-autism-parent-cafe.com/famous-people-with-autism.html>

²⁹ <http://sv.wikipedia.org/wiki/Asperger>

³⁰ Brattberg, G., 1999, *Enastående*, Värkstaden, Stockholm, s. 176-177.

³¹ Asperger, s. 106.

³² <http://www.mensa.se/content/view/45/94/>

³³ <http://www.mentiqa.dk/showArticle.asp?articleID=327>

³⁴ <http://www.mentiqa.dk/showArticle.asp?articleID=280>

Hur som helst motsätter sig människor med Aspergers syndrom psykiatrins patologiserande inställning genom en sarkastisk (men ändå träffande) beskrivning av *vanliga* personer som här kallas ”NT-människor” (neurotypiska människor).

Det neurotypiska syndromet är ett neurobiologiskt tillstånd som karakteriseras bland annat av stark upptagenhet med sociala bekymmer, inbillning om överlägsenhet och besatthet av likriktning, konformitet.

Neurotypiska individer tar ofta för givet att deras syn på världen antingen är den enda existerande, eller den enda korrekta. NT-människorna har svårt att vara ensamma. De är ofta intoleranta mot till synes smärre avvikelser hos andra. I grupp är NT-människor formella, socialt och beteendemässigt, och insisterar ofta på genomförandet av dysfunktionella, destruktiva och till och med omöjliga ritualer som ett sätt att bevara gruppidentiteten. NT-människor har svårt för rak och direkt kommunikation, och incidensen av lögn är mycket högre jämfört med människor inom autismspektrumet.

Neurotypiska syndromet anses vara genetiskt betingat. Obduktioner har visat att hjärnan hos neurotypiska personer är signifikant mindre än den hos autistiska individer, och kan ha överutvecklade areor kopplade till socialt beteende.³⁵

³⁵ <http://isnt.autistics.org/> översättning från engelska.

6.1. Spår av autism i *Issadalen*

6.1.2 *Tomasz*

För första gången efter äventyret med Domcio kände Tomasz hur främmande han var här som alltid under tröskningen.³⁶

Tomasz uttrycker genomgående i *Issadalen* ett tydligt utanförskap. Människorna rättare sagt bönderna runt omkring honom känns främmande. Är detta en självklar förnimmelse av ett barn uppväxt bland herrefolk? *Tomasz* umgås mycket med bönderna och deras barn. Han försöker ta till sig deras språk, sätt och traditioner men lyckas aldrig fullt ut. Han kommer alltid känna sig utanför och skyller detta dels på det faktum att han tillhör herrefolket: de polska ockupanterna, dels på ovana och dels på ett släktdrag som gör att han har en **medfödd(!)** svårighet att umgås med folk:

Det finns skäl att misstänka att han måste ha ärot svårigheten att umgås med folk efter någon; om det nu var mormor Surkonts benägenhet att vara sig själv nog eller om det var farmor Dilbinowas känslighet är inte lätt att säga. Eller också inverkade här bristen på övning.³⁷

... men också på att Tomasz inte var klok nog utan struntade i den oskrivna lag som säger, att man inte alltid och överallt bör klänga sig fast vid dem man beundrar. Men hur skulle han förresten ha kunnat ha någon känsla för takt, när han levt med sina inbillningar utan att någon egentligen någonsin hade snutit honom ordentligt.³⁸

Här gör berättaren ett tydligt avtryck i berättelsen, då han börjar analysera *Tomasz* beteende. Det mest intressanta är att berättaren nämner oskrivna lagar inom det sociala, vilket tycks vara ett centralt begrepp för att kunna förstå autism. Detta beskrivs i autislitteratur:

Oskrivna regler för samspel. Barn med Aspergers syndrom tycks inte vara medvetna om de oskrivna lagarna för socialt uppträdande...³⁹

Berättaren förklarar här ännu en gång att denna oskrivna lag är något man måste lära sig, *Tomasz* är helt enkelt ”osnuten”. Senare (sid. 27) presenterar jag ett intervjuutdrag där författaren Miłosz beskriver sin egen sociala utveckling i ungefär samma ordalag. Sammantaget passar bilden mycket tydligt in i en autismstörning. Jag ska ge ett annat exempel från *Issadalen* på samma tema:

Till en början brukade han titta in till dem i deras lilla stuga i skogsbrynet, men sedan blev han mer hemtam, och då visste man var han höll till om han inte kom hem. Vid middagsmålet fick han en träsked och satte sig till bords tillsammans med de andra och åt rårakor och grädde ur samma skål.

Tomasz har blivit bekant med ett par litauiska barn och mer eller mindre bosätter sig hos deras föräldrar. I dagens samhälle kanske detta inte skulle väcka mycket uppmärksamhet men i *Tomasz* fall måste vi se på situationen ur ett lite vidare perspektiv. *Tomasz* tillhör den polska ockupationsmakten och kommer dessutom från en rik familj. De litauiska barnens föräldrar är kanske inte fattiga, men frågan är om de till fullo accepterar att ett rikemansbarn kommer och

³⁶ Miłosz, M., 1980, *Issadalen*, Brombergs, Uppsala, s. 144.

³⁷ *ibid*, s. 148.

³⁸ *ibid*, s. 128.

³⁹ Atwood, s. 40.

vill äta mat ämnad för deras egna barn. Kanske signalerar de sin ståndpunkt på ett subtilt vis som hade låtit de flesta andra barn förstå att de inte är välkomna. *Tomasz* är som autist immun mot subtila budskap och tidigare nämnda sociala koder vilket gör att han inte förstår vad föräldrarna försöker tala om. En lösning vore att slänga ut rikemansbarnet, handgripligen eller med direkt hårda ord, men detta är inte heller möjligt då de litauiska föräldrarna trots allt är rädda för polackerna och inte vill komma på kant med dem. Hur som helst beskrivs detta beteende inom Aspergerlitteraturen:

Eller vi kan ta pojken med Aspergers syndrom som var helt fascinerad av datorer. När han i ett samtal mellan föräldrarna hörde att grannarna hade skaffat en ny dator sprang han genast dit, gick in i deras hus och satte sig vid deras dator. Detta hände strax före midnatt och grannarna hade gått och lagt sig. Pojken kunde inte alls förstå varför de blev rädda för att det kunde vara en inbrottstjuv och sedan arga på honom för att han inte bett dem om lov.⁴⁰

Tomasz drar sig liksom det typiska Aspergerbarnet till en äldre gestalt som tar honom på allvar och dessutom är ganska ointresserad av det som *Tomasz* inte förstår: det sociala. Här ger han ytterligare uttryck för en känsla av utanförskap och ger även en lösning till problemet: naturen. Läs även fortsättning:

*Morfadern blev så småningom det viktigaste sällskapet för Tomasz och han satt nu och bläddrade i böckerna och krävde förklaringar. I växternas gröna rike gjorde han sitt intåg när löven gulnade och föll från träden. **Det var ett annat rike än verkighetens.** (fetstil. - K.J.) Han var säker under sina vistelser där, för växter är inte onda, och bland dem stöts man inte bort.⁴¹*

*Utan fint manér och tvång, något som försvinner när man inte umgås med andra **människor**, (fetstil. - K.J.) gick han med morfadern in i sagan om fröna som gror under jorden, om knopparna som brister, om blomkronorna, kronbladen, ståndarna och pistillerna i blommorna.⁴²*

I naturen är han alltså fri från mänskossällskap och de sociala koder han inte förstår sig på och som tar så oerhört mycket tankekraft att anpassa sig till.

Tomasz hade fått en uv i present, fött upp den, lärt den flyga, haft den när intill sig i sitt rum, torkat upp dess avföring osv. En dag bestämmer sig de vuxna för att den måste säljas. Ett normalt barn är väldigt fäst vid sitt husdjur och vore förkrossat i fall någon ville ta det ifrån honom. *Tomasz* tycker däremot att det var lika bra att göra sig av med besten och är mest irriterad för att han inte får en del av försäljningsvinsten. Att denna typ av beteende starkt indikerar på ett onormalt psyke hos ett barn är nog uppenbart. Att foga in det i en Aspergerdiagnos är svårare då Aspergerbarn egentligen har hög moral, fasta etiska värden, är väldigt rutinbundna och kan bli hysteriska om en rutin bryts, i detta fall omhändertagandet av uven. En sådan inställning skiljer sig så mycket från *Tomasz* beskrivna personlighet att jag vågar hävda att berättaren här uttrycker en sarkasm. Man får se en antikapitalistisk sida av denne.

Tomasz mottog lydigt domen, som om han förstod, att man inte ska dra ut på en kärlek över dess gräns. 'Av de utlovade pengarna såg han inte ett rött öre.'⁴³

Detta skall ställas i samband med nästföljande utdrag ur *Issadalen*:

⁴⁰ Atwood, s. 40.

⁴¹ Miłosz, *Issadalen*, s. 146.

⁴² ibid, s. 149.

⁴³ ibid, s. 156.

När flickorna samlades i köket om kvällarna för att spinna eller sprita bönor tillsammans med Antonina, kunde man vänta sig ständigt nya berättelser, och han greps av förtvivilan om det någon gång hände något som förstörde nöjet.⁴⁴

Uven förblir en gåta för *Tomasz* blir alltså förtvivlad när en rutin bryts eller något trevligt han sett fram emot inte händer:

Rutiner är speciellt viktiga för personer med Aspergers syndrom. Rutiner gör livet förutsägbart och skapar ordning. Kaos, osäkerhet och allt nytt kan vara outhärdligt. Rutiner är också ångestdämpande. Donna Williams förklarar: 'Jag älskade att kopiera, skapa och ordna saker. Och jag älskade våra uppslagsverk. På bokryggarna stod bokstavs- och nummerkombinationer, och jag såg till att de alltid var placerade i rätt ordning. Jag skapade ordning i kaos.'⁴⁵

Som bekant var *Miłosz* i sin barndom fascinerad av växter och ville katalogisera dem alla i ett herbarium. Han skulle senare skriva en uppskattande dikt om Carl von Linné. Det heter ju: *ordning i rabatten! sa Linné*. *Miłosz* och *Tomasz* vill alltså bringa ordning i det oförståeliga kaos han ser runt omkring sig. Människosläktet ordnas inte lika självklart i en bok. Man kan undra om det inte var just människorna *Miłosz* skulle spendera resten av sitt liv med att försöka katalogisera.

Mormor Misia tog en gång med honom upp på vinden och visade honom en kista, som var till brädden fylld med skräp. Bland allt detta skräp fann han bokpärmar!⁴⁶

Frågan är vilken normalfuntad pojke direkt avfärdar alla de spännande sakerna i kistan som skräp och reagerar som om han hittat en skatt när ett par böcker grävs fram ur bråtet. En pojke i den åldern hade kanske snarare nöjt sig med någon gammal väska eller söndrigt paraply som man kan leka soldat med. *Tomasz* är inte ett vanligt barn.

Tomasz kröp in bland buskarna, klättrade upp i en pil och kunde tillbringa timmar med att lyssna och titta ner i vattnet.⁴⁷

Ett ”vanligt” barn spenderar inte timmar med att stirra ner i vattnet. Ett barn tycker om att leka och röra på sig. I myter, skönlitteratur och filmer är det dock populärt att tillskriva barn grubblardrag varför läsaren normalt inte förvånas över *Tomasz* beteende. I detta fall där bör vi dock gemensamt höja ögonbrynen. Hans Aspergers beskrivning av typfallet Fritz kan i någon mån förklara detta:

Den karakteristiska egenartade blicken finns alltid där (...) Man kan aldrig vara säker på om deras blick är riktad i fjärran eller om den söker sig inåt, precis som man aldrig kan veta vad barnen för ögonblicket är upptagna av eller vad som pågår inom dem.⁴⁸

Aspergerbarn kan alltså mycket väl sitta djupt försjunkna i sig själva, i sina egna tankar och bara stirra. Författarkollegan *Kołakowski* ger för övrigt en liknande bild av en vuxen *Miłosz*:

– Det var en människa som ständigt grubblade över de viktigaste frågorna, om eviga frågor. Han pratade inte nödvändigtvis om det rakt ut, ofta lät det sig skönjas ur hans samtal, uttalanden och poesi. Man kände att alla saker lurar någonstans där under huden.⁴⁹

⁴⁴ *Miłosz, Issadalen*, s. 33.

⁴⁵ *Atwood*, s. 117.

⁴⁶ *Miłosz, Issadalen*, s. 95.

⁴⁷ *ibid*, s. 130.

⁴⁸ *Asperger*, s. 89.

Ganska genomgående i *Issadalen* är *Tomasz* eller berättarens strävan att förstå sig på ”människorna”, som de kallar dem. För det första räknar sig inte *Tomasz* till mänskosläktet, som tidigare nämnt handlar det aldrig om ”oss” eller ”vi”. På detta sätt uttrycker han ett tydligt utanförskap. Inte heller älskade mormor *Misia* räknar han till människorna:

*I likhet med dessa djur tillhörde hon skogsvarelserna.*⁵⁰ (fetstil. - K.J.)

Hur som helst är *Tomasz* beskrivning av människor väldigt intressanta när vi analyserar på vilket sätt hans utanförskap yttrar sig:

Man blev snart högröstad och tävlade i skämt som *Tomasz* inte förstod. Alla dessa dumheter som vuxna sysslar med. Han hade tråkigt. De började sjunga (...) Han tyckte i alla fall bättre om att de roade sig på detta sätt än att de bara lade upp mer mat på tallrikarna och hällde i mer dricka i glasen. Han underkastade sig villigt allt detta, för han förstod att han var tvungen att visa tålmod, eftersom de aldrig kunde koncentrera uppmärksamheten på en sak.⁵¹ (fetstil. - K.J.)

Det skulle vara lätt att säga att *Tomasz* är för ung för att ingå i ett sådant sällskap. Därför förstår han inte de vuxnas skämt och därför uppskattar han inte deras sällskap. *Tomasz* framställs dock i alla andra sammanhang som en oerhört intelligent, skarpsinnig och perceptiv person som umgås mycket med äldre, vilket skulle tala emot detta. Hans problem ligger istället i autismen:

*Att förstå skämt och skoj anses ofta vara en färdighet som inte ens vuxna begåvade autister klarar av...*⁵²

Intressant är också att *Tomasz* nu börjat förstå att han är tvungen anpassa sig till det sociala spelet. Det är **han** som är ovanlig, och han som måste visa tålmod med de andra.

Följande utdrag är *Issadalens* mest intressanta. Här kommer unge *Tomasz* till insikt då han analyserar de märkliga vuxnas beteende. Han plockar isär dem i små beståndsdelar och tittar på dem under mikroskop. Han klär av dem deras fasader och skådar dem i själen. I slutet av tankepassagen njuter *Tomasz* av att ha demaskerat sin omgivning, av att ha förstått att människorna runt omkring honom bara spelar teater och apar sig. Det är dem det är fel på, inte honom. Frågan kvarstår dock: varför betar de sig på detta ovärdiga vis? Han finner inte svaret och måste slutligen finna tankefrid genom att låta tankarna glida över till naturen: det enkla, det katalogiserbara.

Han tyckte att leendena, trugandet att äta och skåla verkade onaturliga. Varför satt alla och spelade komedi, grinade upp sig och betedde sig som apor mot varandra om de egentligen var fullkomligt annorlunda? Inte en enda av dem visade någon annan vad som verkligen var äkta hos honom. De förvandlades när de kom samman. Ta bara Romuald som han verkligen var. Då sade han: ”Nu ska jag gå och skita”, och så satte han sig på huk under ett träd och sedan torkade han sig med ett blad utan något smussel, men här! – alla dessa artigheter och handkyssar. Helena brukade också sära på benen och så rann det mellan dem, men nu uppförde hon sig som om hon hade lämnat den där delen hemma: hon var så ädel. (...)

Som om det hade varit gott och väl om de hade klätt av sig nakna och satt sig på huk mittemot varandra och var och en förrättat sina behov. Skulle de ha suttit och

⁴⁹ http://www.bbc.co.uk/polish/indepth/story/2004/08/040818_kolakowski_Milosz.shtml2004

⁵⁰ Miłosz, *Issadalen*, s. 24.

⁵¹ *ibid*, s. 189.

⁵² Frith, s. 278.

pratade lika mycket dumheter då, något som vara alltför dumt för dem, tagna en och en? Nej, då först skulle deras egen löjlighet ha krossat dem. Denna föga anspråkslösa njutning som han fann i att föreställa sig ett sådant sällskap fick en nyans av trumf över all deras förklädnad, ett avslöjande av deras låtsaslekar (...)

I kvällningen när himlen från horisonten och uppåt täcktes av den kalla aftonrodnaden och grenarna verkade drypa av köld kom orrarna flygande och satte sig i björkarna nere vid floden. Tomasz såg deras lyrformade stjärtar i flykten och de vita fodren på vingarna, och lyckades man komma tillräckligt nära förändrades metallglansen i deras fjädrar. På långt håll såg man dem bara som skuggor i trädskronorna.⁵³

Hans Asperger förklarar detta analyserande av omvärlden på följande vis:

På samma sätt som dessa barn är mycket uppmärksamma på sig själva, **gör de också förvånansvärt träffsäkra och mogna observationer av människor i sin omgivning.** (fetstil. - K.J.) (...) Den ökade personliga distans som är karakteristisk för autistiska individer, och som också utgör nyckeln till deras störda instinktiva känslomässiga reaktioner, är i viss mening orsaken till deras utmärkta intellektuella förståelse av omvärlden.⁵⁴

Tomasz analyserar sig själv på ett så insiktsfullt vis att det blir svårfattligt för en vanlig människa. Inte ens gamla jägare som med bössan i hand suttit och mediterat och skjutit i skogen hela livet utvecklar samma självinsikt:

Tomasz stirrade på djuret med öppen mun ... och kände en häftig önskan att äga.⁵⁵

I ett annat stycke tänker Tomasz så här om människorna:

Herr Romuald skulle säkert ha förtjänat att bli insläppt i Tomasz kungarike, där tillträde skulle vara förbjudet för **vanliga människor**. Orsaken var att herr Romuald brydde sig om djuren (...) Det var en annan sak med hans hushållerska Barbarka; hon tillhörde **de vuxna**. Det var synd, när hon var så vacker och nästan såg ut som ett barn. Att **människorna** lever och förhåller sig likgiltiga gentemot det som är det allra viktigaste är något som måste fylla oss med sorg. Det är inte lätt att säga vad de fyller sina liv med. **De** har säkert tråkigt.⁵⁶ (fetstil. - K.J.)

Dumma och ondskefulla var **de**, men en gång i veckan låtsades **de** vara goda.⁵⁷ (fetstil. - K.J.)

Tomasz talar om ett kungarike som inte vem som helst blir insläppt i, i synnerhet inte "vanliga människor" eller "de". Han analyserar människorna runt omkring sig och beskriver dem som en grupp han inte själv tillhör. Varför är människorna likgiltiga gentemot det viktigaste i livet? Detta nämner Aspergerforskaren Lorna Wing som en av typiska frågor en Aspergerperson ställer sig:

Varför pratar vi så ofta om triviala saker som är helt meningslösa? ⁵⁸

För övrigt verkade även Miłosz leva efter detta motto. Författarkollegor berättar följande:

⁵³ Miłosz, *Issadalen*, s. 242.

⁵⁴ Asperger, s. 94-95.

⁵⁵ Miłosz, *Issadalen*, s. 36.

⁵⁶ *ibid*, s. 201.

⁵⁷ *ibid*, s. 134.

⁵⁸ Atwood, s. 13.

– Det var en människa som ständigt grubblade över de viktiga frågorna, om eviga frågor.⁵⁹

– Samtal, långa nattliga samtal. I Berkeley, Krakow, Vilnius. Rörande ärliga, men med bibehållen manlig återhållsamhet och distans. Alltid allvarliga, undvikande det banala och ytliga. Bourbon, vodka, mycket vodka, någon gång till och med, i Bolinas vid Atlanten, marihuana. Erfarenhets hunger, en vilja att prova på allt.⁶⁰

Den sistnämnda berättelsen är kanske mest intressant. Miłosz diskuterar endast viktiga frågor och glider enligt vittnesmål i sina samtal aldrig över till det banala och ytliga. Inte ens under påverkan av stora mängder alkohol och/eller marijuana tillåter han sig ”snacka skit”, vilket även min handledare Doc. Dorota Tubielewicz Mattsson lade märke till under ett av Miłosz blöta Stockholmsbesök. Kvittensen för de begärda vodkaflaskorna blev dock för kontroversiell att ha med i slaviska institutionens budget, så någon av de anställda fick betala ur egen ficka. Detta är viktigt i sammanhanget eftersom allmänheten ofta blundar för att respekterade medborgare däribland nobelpristagande författare inte alltid är mönstermänniskor. En begåvad författare får inte sägas vara alkoholist - det är tabu. Ett helt lands stolthet hade kunnat såras, eftersom nobelpristagaren i och med utmärkelsen blivit ambassadör och representant för det landet. Av samma anledning blir min misstanke om autism hos Miłosz särskilt otacksamt bemött.

Låt oss ändå fortsätta med *Tomasz i Issadalen*: *Tomasz* förstår sig inte heller på Chaim, köpmannen, som måste pruta och spela upp ett spel varje gång han kommer till gården för att sälja eller köpa något. Detta nämner också Lorna Wing: ”Varför säger vi inte det vi menar, och varför säger vi en massa saker som vi inte menar?”⁶¹

Han slet sig i håret och svor på att han skulle göra konkurs om han måste betala allt man krävde av honom. Det tycktes som om han skulle ha åkt därifrån med en känsla av att inte ha uträttat det, som var en god köpmans uppgift, om han inte fick spela upp denna scen av förtviolan. Tomasz blev förvånad över att skriken upphörde så toärt.⁶²

Ett genomgående tema i *Issadalen* är *Tomasz* djupa respekt för djur. Han tycker människorna är grymma mot dem, de respekterar varken djuren eller naturen. *Tomasz* upplever djurens död lika stark som människors, kanske t.o.m. starkare. Ibland tycks det som om *Tomasz* inte klarar av att skilja mellan människor och djur. Han ger människor han tycker om ”naturliga” drag. Liksom jag nämnt tidigare säger *Tomasz* följande om sin mormor:

I likhet med dessa djur tillhörde hon skogsvarselerna.

Denna världsuppfattning korrelerar med en autists. I boken *Mamma, är det där ett djur eller en människa?*⁶³ av holländska Hilde De Clercq beskrivs begreppet överselektivitet (*stimulus overselectivity*). Termen beskriver ett fenomen som ofta ses hos autistiska individer, där en person endast fokuserar på en aspekt av ett föremål eller en omgivning – ett slags tunnelseende. Detta beteende skildras för första gången 1971 av Lovaas, Schreibman, Koegel och Rehm vid U.C.L.A. Det är alltså mycket möjligt att *Tomasz*, liksom barnet i den ovan nämnda boken, har svårt att se skillnad mellan djur och människor. Både djur och människor har ju t.ex. ögon. En autist som är väldigt perceptiv för detaljer men har svårare att se sammanhanget koncentrerar sig kanske just på denna gemensamma nämnare och skiljer

⁵⁹ http://www.bbc.co.uk/polish/indepth/story/2004/08/040818_kolakowski_Milosz.shtml

⁶⁰ http://www.Milosz.pl/wspomnienie_001.php

⁶¹ Atwood, s. 13.

⁶² Miłosz, *Issadalen*, s. 20.

⁶³ De Clercq, H., 2005, *Mamma, är det där ett djur eller en människa?*, HLS Förlag, Stockholm.

följaktligen inte på djur och människor. Denna slutsats kan vara ett nytt genombrott i förståelsen för *Tomasz* förhållande till djurriket.

Ibland kan *Tomasz* uppfattas som direkt elak. Detta gäller i synnerhet hans lekar med farmodern.

*Tomasz kände en ofrånkomlig lust att göra henne ledsen och sätta henne på prov ... och över huvud taget gjorde han allt för att få denna runda, rödblommiga boll att beklaga sig: 'Åh, Åh!'*⁶⁴

Hans Asperger tror att de barn han studerar är elaka av naturen, men i senare Aspergerlitteratur beskriver man aldrig de autistiska barnen som ondskefulla:

*Det kanske mest provocativa inslaget i Aspergers teori är hans karakterisering av det ondskefulla och elaka beteendet hos de barn han beskriver. (...) Det finns över huvud taget ingen annan som har beskrivit autistiska barn som ondskefulla. I kapitel 6 framlägger Margaret Dewey övertygande argument för att betrakta de fall som Asperger beskriver som människor vilka helt enkelt drivs av en önskan att framkalla fysiska snarare än psykologiska reaktioner.*⁶⁵

Tomasz tycker alltså att farmodern ser rolig ut och betar sig komiskt när hon är rädd. Han verkar dock ha svårt att sätta sig in i farmoderns situation, förstå att hon inte mår bra och tycka synd om henne. Detta bottnar i en oförmåga att uppfatta de tidigare nämnda subtilt framställda sociala signalerna. I beskrivningen av en Kristusstaty måste berättaren rent av understryka Kristus sinnesstämning.

*Så tittar han upp, och då syns en mossbelupen Kristus av trä. Han sitter i ett slags kapell med ena handen i knäet och stöder hakan i den andra, för han är ledsen.*⁶⁶ (fetstil. - K.J.)

Det är ungefär som att en författare utan vidare förklaring skulle skriva: *Han log för att han var glad*. Berättarens understrykning är en helt obegripligt överflödigt kommentar, vilket ytterligare ger intryck av en störd empatiförmåga. Jag liknar detta vid ett av författaren Miłosz uttalanden i *Autoportret przekorny*^{67 68} där han vid olika tillfällen måste understryka att han förstår att det han säger är oartigt, eller understryka att han förstått Aleksander Fiuts syftningar rätt. På liknande vis markerar berättaren i *Issadalen* att *Tomasz* inte förstår vissa mänskliga känslor, men förklarar för sig själv att det är ”allmänt bekant”. Han verkar alltså inte själv ha upplevt dessa känslor och kan inte relatera till egna erfarenheter. På detta naturvetenskapliga vis hankar sig *Tomasz* fram:

*Det var allmänt bekant att man kunde förlåta mycket, så länge det inte blev till efterhängsna bilder, som man inte kunde hålla ifrån sig.*⁶⁹

Denna egenhet beskrivs grundligt i Aspergerlitteraturen:

Det är inte ovanligt att autistiska barn och vuxna, som ofta tycks besitta ett välutvecklat utantillminne för saker de råkat höra, använder en del uttryck som pekar på en

⁶⁴ Miłosz, *Issadalen*, s. 104.

⁶⁵ Frith s. 34.

⁶⁶ Miłosz, *Issadalen*, s. 14.

⁶⁷ Fiut, s. 17.

⁶⁸ ibid, s. 17.

⁶⁹ Miłosz, *Issadalen*, s. 70.

*anmärkningsvärd social förmåga men som helt enkelt är upprepade fraser från tidigare och liknande sammanhang.*⁷⁰

*De må lära sig många fakta om världen, men deras kunskaper tycks förbli besynnerligt fragmentariska. Det verkar som om de saknad förmågan att foga samman sina erfarenheter och kunskaper för att på så sätt skapa meningsfulla sammanhang av dessa ofta lösryckta informationsfragment.*⁷¹

Tomasz kan alltså inte själv förstå ”att man kunde förlåta mycket”. Det hade han antagligen snappat upp från något samtal och visar detta genom att markera att det är ”allmänt bekant”.

Mystiskt nog nämner *Tomasz* vid ett tillfälle en rädsla för psykiska sjukdomar, som om han kände på sig att något inte står rätt till med honom själv. Detta skulle kunna sättas i samband med Aspergerpersoners gradvisa medvetenhet om sin ovanlighet.

*Ingen hurtighet eller omtänksamhet kan skydda från själssjukdomar, och varje gång Tomasz tänkte på honom oroade han sig för sin egen framtid, för allt som fortfarande låg framför honom.*⁷²

6.1.2 Mormor *Misia*

Låt oss jämföra *Tomasz* mormor med Fritz mamma från Hans Aspergers avhandling, (presenteras i kap. 7) som liksom Michalina är ganska ointresserad av sitt barn och överger familjen så fort hon känner att problemen där hemma blir för mycket:⁷³

*Tomasz hade aldrig fått några presenter av mormor Michalina eller Misia, och hon hade aldrig brytt sig det minsta om honom, men det var ett riktigt fruntimmer. Hon smällde i dörrarna, gormade på alla och brydde sig inte om folk eller vad det tyckte. När hon blev på dåligt humör kunde hon låsa in sig flera dagar i sträck. (...) I likhet med dessa djur tillhörde hon skogsvarelserna.*⁷⁴ (fetstil. - K.J.)

Hon liknar både Fritz mamma (moder till autist i Hans Aspergers avhandling, se kap 7) och *Tomasz* på så sätt att hon genomgående struntar i gällande konventioner och gör vad som faller i henne.

Denna hennes ovilja mot hela ritualen med tallrikar och skålar, när det var trevligare att smyga undan i en vrå och småäta så att ingen såg det, kom sig av att hon ansåg att man bara ödslade bort en massa tid på dessa ceremonier... (...)

*Hon bar varken livstykke, underklänningar av ylle eller snörliv. Om vintern var hennes favoritsysselsättning att stå med uppdragna kjolar och värma ändan mot ugnen. Denna ställning var ett tecken på att det gick att tala med henne. Det var en utmaning mot rådande seder som gjorde starkt intryck på *Tomasz*.*⁷⁵

Också sin egen mormor beskriver *Miłosz* på liknande vis:

⁷⁰ Frith, s. 279.

⁷¹ Frith s. 12.

⁷² *Miłosz, Issadalen*, s. 55.

⁷³ Asperger, s. 56-57.

⁷⁴ *Miłosz, Issadalen*, s. 24.

⁷⁵ *ibid*, s. 25.

A.F. Betyder det att det inte fanns några adliga traditioner på gården i Szetejnie?
C.M. Det är en mycket intressant fråga. Adliga traditioner fanns inte i den mening att mina morföräldrar ställde sig ganska ovilliga till det hela p.g.a. **anledningar av snarast personlig natur.** (...) ⁷⁶ (fetstil. - K.J.)

En adelskvinna skulle upprätthålla vissa gammelpolska traditioner och väckte oerhörd anstöt genom ett avvikande beteende. *Tomasz* farmor Dilbinowa som flyttade in till herrgården såg dessa handlingar som ett medvetet hån gentemot henne och människorna, (igen, som om Misia inte vore människa) ja, hela mänskligheten. På typiskt Aspergermanér förstår inte mormor Michailina mycket av det som utgör farmoderns viktigaste uppmärksamhetsfång och intressen, Misa är helt ointresserad av skvaller. Exemplet givet i texten är naturligtvis av social natur:

*Hennes vattniga blå ögon såg skrämnda ut och läpparna förvreds i en grimas av maktlöshet när mormor Misia sin vana trogen ställde sig vid spisen och drog upp kjolarna. Detta retade henne som ett uttryck för en skymf mot de **mänskliga** känslorna, eller som hån. För om hon till exempel sade om någon att han var förälskad i någon flicka ställde sig mormor Misia med sätet mot kakelugnen och frågade på sin litauiska brytning, 'Säj frun, varför gör hon dä då?' Alltid kom detta 'varför' som om det inte räckte med att **människor** önskar, strävar och lider.⁷⁷ (fetstil. - K.J.)*

För farmodern Dilbinowa är de människor på gården hon umgås med, alltså mest herrefolket, oerhört konstiga. Hon menar lite nedsättande att människor från *Issadalen* antingen föds besatta eller dumma.

Enligt farmor Dilbinowa, utgjorde Luk beviset för att det låg en viss sanning i talesättet: vid Issa föds antingen besatta eller dumma.⁷⁸

Ur *Tomasz* synvinkel framstår mormor Misa som en väldigt introvert kvinna, helt oberoende och ointresserad av sin omvärld:

Tomasz gissade sig till att hon var gjord av hårt virke och att det satt något slags urverk och tickade inne i henne utan att någonsin behöva dras upp, ett perpetuum mobile, för vilket yttervärlden var helt överflödig. Hon använde olika knep för att kunna rulla ihop sig till ett nystan inom sig själv.⁷⁹

Det tycks som att Aspergerpersoner har en generell oförmåga att förstå att andra människor tänker självständigt, därför har de ibland svårt att känslomässigt leva sig in i någon annans situation.⁸⁰ Likaså tycker, som sagt, *Tomasz* om att plåga sin farmor, utan att reflektera över hennes känslor. Mormor *Misia* är av samma karaktär:

Hon gjorde aldrig någon annan en tjänst, då hon inte kunde föreställa sig att andra kunde ha några behov...⁸¹

⁷⁶ Fiut, s. 155.

⁷⁷ Miłosz, *Issadalen*, s. 103.

⁷⁸ *ibid*, s. 173.

⁷⁹ *ibid*, s. 26.

⁸⁰ Frith, s. 275.

⁸¹ Miłosz, *Issadalen*, s. 27.

6.1.3 Morfar *Surkont*

Även morfadern beskrivs i termer som ingår i en autismdiagnos. Till synes ointresserad av de andra herrarnas små problem, nöjen och sällskap uppskattar han lugnet och böcker om växtodling. På samma sätt som *Tomasz* ”försöker” han förstå sig på de andra människorna, men lyckas inte. På samma vis distanserar han sig ifrån det normala livet och normala människor och liksom både *Tomasz* och mormor *Misia* angår människornas lidelser honom inte nämnvärt.

Tomasz morfar, Kazimierz Surkont, liknade på intet sätt dessa män, som här en gång i tiden främst hade sysslat med att välja ut ridhästar och gräla om olika slags vapen. (...) Han varken drack eller rökte, och även om han borde ha burit stövlar med höga skaft och rent av sporrar för att demonstrera att han var beredd att ge sig ut på fälten, gick han klädd i långbyxor som pöste ut vid knäna och bar snörkängor. (...) Morfar Surkont hade framför allt uppskattat lugnet och böckerna om växtodling. Han tog folk nästan på samma sätt som han sysslade med växter och det behövdes mycket för att människornas lidelser skulle rubba honom ur hans jämvikt. Han försökte förstå sig på dem och detta att han var 'för god' i förening med hans ovilja mot kortspel och högljutt tal gjorde att de av hans grannar som intog samma position i hierarkin, stöttes bort.⁸²

Man fick aldrig något främmande, förutom Chaim eller grannbönderna som kom i olika ärenden, mer än ett par gånger om året. Gubben själv såg varken fram emot dessa besök eller hade något emot dem.⁸³

Hans Asperger beskriver sin Aspergerpatient Fritz morfar på följande vis:

Fritz påminde mycket om sin morfar som också sades ha varit ett exceptionellt besvärligt barn, men som numera snarare påminde om en karikatyr av en professor, helt uppslukad av sina egna tankar och utan någon kontakt med omvärlden.⁸⁴

Morfadern passar in i det mest grundläggande Aspergerdrag som Lorna Wing nämner: ”Varför tar vi hänsyn till social status och prestige i stället för att behandla alla lika?”⁸⁵

Gamle Surkont tog emot var och en som kom till honom med en hövlighet som inte alls motsvarade vederbörandes rang eller ställning. Alla vet ju att man måste behandla en adelsman, jude eller bonde på olika sätt, men han frångick denna princip till och med gentemot den förskräcklige Chaim.⁸⁶

Som en parallell kan nämnas att *Miłosz* kollega Aleksander Fiut berättar följande om honom:

Han skakade hjärtligt hand, full av diskret respekt gentemot varje person, oberoende av dennes ålder, titel eller utbildning;⁸⁷ (fetstil. - K.J.)

⁸² *Miłosz, Issadalen*, s. 19.

⁸³ *ibid*, s. 24.

⁸⁴ Asperger, s. 56.

⁸⁵ Atwood, s. 13.

⁸⁶ *Miłosz, Issadalen*, s. 19.

⁸⁷ http://www.Miłosz.pl/wspomnienie_009.php

7. Hur passar *Tomasz* in i Hans Aspergers beskrivningar av pojken Fritz, det typiska Aspergerbarnet?

I det följande kommer jag att beskriva en synnerligen intressant och i högsta grad särpräglad typ av barn. Det gemensamma för de barn som här kommer att presenteras är en grundläggande störning som manifesterar sig i deras utseende och deras sätt att uttrycka sig – ja, i praktiken i hela deras beteende. Denna störning resulterar i allvarliga och mycket typiska svårigheter när det gäller social anpassning. I många fall är de sociala problemen så genomgripande att de överskuggar allt annat. I vissa fall lyckas barnet emellertid kompensera sina svårigheter med en hög grad av originalitet i sin tanke- och upplevelsevärld, vilket ofta kan leda till enastående prestationer senare i livet. (...)

I normala fall lever människan i en oavbruten interaktion med sin omvärld och reagerar kontinuerligt på den. "Autister" har emellertid en allvarligt störd och mycket begränsad interaktion. Autisten är bara "sig själv" (jfr det grekiska ordet autos), och är inte en aktiv del i en större organism som han kontinuerligt påverkas av och som han i sin tur ständigt påverkar.⁸⁸

Vi skulle lätt kunna foga in *Tomasz* och i viss mån *Milosz* i dessa beskrivningar, men det kan man å andra sidan göra med de flesta författare, om inte de flesta människor. Och vem känner sig inte ibland socialt missanpassad?

Det skulle kunna vara detta lite annorlunda perspektiv på tillvaron, fritt från kulturella regler eller konventioner, som fick Asperger (1944) att beskriva sina autistiska patienter som ovanligt "fantasifulla" eller "kreativa".⁸⁹

Fritz V. är urtypen av en pojke med Aspergers syndrom i Hans Aspergers avhandling:

Tomasz beskriver i *Issadalen* att han aldrig känt sig så ren från synd som efter att ha provocerat fram ett kok stryk från någon vuxen. På liknande sätt njuter Fritz av att människor blir arga på honom, detta korrelerar fint med den tidigare nämnda (sid. 17) önskan hos autister att framkalla fysiska snarare än psykologiska reaktioner i interaktion med omvärlden.

Han tycktes närmast uppskatta om människor blev arga när de försökte undervisa honom, som om detta var en njutbar sensation som han försökte provocera fram genom negativism och olydnad⁹⁰

Tomasz har liksom Fritz svårt att passa in bland de andra barnen:

Han lyckades aldrig passa in i en grupp med andra lekande barn.⁹¹

Liksom Fritz har *Tomasz* en väldigt ovanligt familj. Fritz mamma bryr sig inte om honom, farfadern är en karikatyr av en professor och enstöring, dessutom består familjen till största del av intellektuella:

Modern kom från samma familj som en av Österrikes främsta poeter. Hennes släkt bestod till övervägande delen av intellektuella, och enligt henne själv var alla stöpta i de galna

⁸⁸ Frith, s. 275.

⁸⁹ *ibid*, s. 275.

⁹⁰ Asperger, s. 56.

⁹¹ Asperger, s. 56.

geniernas form. *Många av dem skrev "mycket vacker" poesi* (fetstil. - K.J.). *En av hennes fastrar, som hon beskrev som en "lysande pedagog", levde som excentrisk enstöring.*

92

Ofta har dessa barns förfäder sedan generationer tillbaka bestått av intellektuella personligheter och utifrån sin läggning gjort sina respektive yrkesval. En del av våra barn har varit ättlingar till framstående konstnärliga och välutbildade förfäder. Ibland tycks endast excentriciteten, som också är typiskt för framstående vetenskapsmän, minna om deras forna storslagenhet. Många av fäderna till våra autistiska barn innehar höga positioner, trots deras påfallande egenheter. Detta vittnar om samhällets behov av denna personlighetstyp.⁹³ (fetstil. - K.J.)

Den autistiska personligheten är en extremvariant av manlig intelligens.⁹⁴

Nu har vi kommit fram till det mest kontroversiella i mina liknelser. Det är ju omöjligt att inte se sambandet mellan Fritz och Miłosz poesiskrivande familjer, båda bestående av intellektuella och poeter, och i Miłosz fall tänker jag främst på brodern Andrzej Miłosz, kusinen Oskar Miłosz och dennes fader Wladyslaw Miłosz. Kan det vara så att poesiådern är något som nedärvs? För det andra verkar det som att Aspergersymptomen i sig själva ibland betraktas som intelligens. I vårt samlade medvetande är urtypen eller stereotypen av den intelligenta människan en manlig professor, tillbakadragen, folkskygg med sofistikerat tal och ovanliga idéer. Denna beskrivning är alltså slående lik Aspergersyndromet. Även hjältar inom litteraturen besitter autistiska drag. På rak arm ger jag exemplet Pippi Långstrump. En hjälte är ju någon som vågat bryta sig ur det mänskligas bojor – bojorna som säger till oss att vara fega, att inte våga säga ifrån och att inte ha en egen åsikt. Hjälten är självständig både i tanke och handling, det är inte den stora massan i samma utsträckning. De som söker motargumentera senaste påståendet hänvisas till valfri lärobok i grundläggande (mass-)psykologi.

Oskar Miłosz är för övrigt värd att beskriva närmare i hereditära sammanhang. En stor poet, och många, däribland Miłosz själv, tycker att Oskar var den bättre av de två. Oskar var också diplomat, föddes i Litauen men bodde i Frankrike fr.o.m. tolfte levnadsåret. Kronan på hans skapande utgörs av det två metafysiska poemen *Ars Magna* (1924) och *Les Arcanes* (1927). Han behandlar här på ett intuitivt plan den av Einstein matematiskt beskrivna allmänna relativitetsteorin, utan att veta om dess existens! Vi noterar även att Einstein är omtalad i autistiska sammanhang vilket mycket väl skulle kunna förbinda dem båda. För övrigt liknas ofta Miłosz vid Einstein:

Han blev verkligt uppskattad i Förenta Staterna, där man jämför honom med Eliot och Einstein.⁹⁵

Hans Asperger beskriver också barnens intellektuella och språkliga utveckling:

Dessa barn, särskilt de intellektuellt begåvade bland dem, har ett synnerligen kreativt förhållande till språket. De har förmågan att språkligt uttrycka sina egna upplevelser på ett självständigt sätt. Detta framgår av deras originella ordval (...) Det framgår också av deras användande av nybildade eller delvis omkonstruerade uttryck, som ofta kan vara synnerligen träffande och skarpsinniga men naturligtvis också svårfattliga.⁹⁶

⁹² Asperger, s. 56.

⁹³ ibid, s. 106.

⁹⁴ ibid, s. 106.

⁹⁵ http://www.Milosz.pl/wspomnienie_009.php

⁹⁶ Asperger, s. 91.

Bakom det autistiska barnets självständiga formuleringar finner vi dess originella upplevelsevärld. Autistiska barn har förmågan att uppfatta ting och skeenden omkring sig i ett helt annorlunda perspektiv, något som ofta visar på en överraskande grad av mognad. De problem som dessa barn funderar över sträcker sig långt utöver vad som är vanligt för andra barn i samma ålder.⁹⁷

Det förstnämnda stämmer väl in på Miłosz författarstil och sistnämnda skulle kunna svara på frågan hur i all världen *Tomasz* på ett så moget sätt klarar av att betrakta och uppfatta sin omvärld. Att bara förklara detta faktum med att Miłosz trots allt skrev *Issadalen* när han hunnit bli vuxen ger inte ett tillfredsställande svar på frågan. Hans Asperger fortsätter diskutera Aspergerbarnens höga intelligens:

Ett annat särdrag som man finner hos vissa autistiska barn är ett ovanligt välutvecklat sinne för konst. (...) De kan t.o.m. förstå konstverk som många vuxna uppfattar som svåra (...) Autistiska individer kan på ett korrekt sätt uppfatta såväl de händelser som utspelas på tavlan som vad som ligger bakom dem, inklusive de avporträtterade människornas karaktärer och den stämning som genomsyrar målningen. Man ska inte glömma att många normala vuxna aldrig uppnår en lika välutvecklad förståelse för konst.

Denna färdighet är nära besläktad med autistiska personers benägenhet att ägna sig åt en mycket speciell form av introspektion och deras förmåga att bedöma andra människors karaktärer. Medan det normala barnet är omedvetet om sig själv och på ett adekvat sätt interagerar med andra som en integrerad medlem av kollektivet, är det autistiska barnet ständigt upptaget med att observera sig själv.⁹⁸

På samma sätt som dessa barn är mycket uppmärksamma på sig själva, gör de också förvånansvärt träffsäkra och mogna observationer av människor i sin omgivning. (...) Vi vill visa att den viktigaste avvikelser vid autism består i en störning i förmågan att etablera en levande relation till omvärlden. Vi hävdar att denna störning förklarar alla de egenheter som autistiska individer uppvisar. Här infinner sig frågan hur det är möjligt att denna kontaktstörning kan förekomma parallellt med den speciella klarsynthet som antytts i de exempel som just beskrivits. Hur kan någon med ett stort förhållande till omvärlden medvetet uppleva så mycket?

Förklaringen ligger i att denna motsägelse endast är skenbar. Det normala barnet, och då särskilt det yngre, har en adekvat relation till omgivningen, reagerar instinktivt på den och anpassar sig följsamt efter den. Medvetna bedömningar har ingenting med detta att göra och kan i själva verket endast förekomma när man har en viss distans till de konkreta tingen. Denna distans är en förutsättning för förmågan att abstrahera och förmågan till begreppsbildning.

Den ökade personliga distans som är karakteristisk för autistiska individer, och som också utgör nyckeln till deras störda instinktiva känslomässiga reaktioner, är i viss mening orsaken till deras utmärkta intellektuella förståelse av omvärlden. Det är därför som vi kan tala om "psykopatisk klarsynthet" hos dessa barn, eftersom det endast är hos dem som detta förekommer. Denna förmåga, som förblir intakt under hela livet, kan under gynnsamma omständigheter leda till avsevärda prestationer, prestationer som andra aldrig kommer i närheten av.⁹⁹

Autistiska barn har förmågan att tänka själv. De kan i själva verket endast tänka självständigt.¹⁰⁰

⁹⁷ ibid, s. 92.

⁹⁸ ibid, s. 93.

⁹⁹ ibid, s. 94-95.

¹⁰⁰ Asperger, s. 91.

Den psykologiska klarsyntheten, personliga distansen, självkritik och distans till andra människor är något som hos Miłosz uppskattats och beundrats av andra författare:

- Ett sällsynt nöje som hans skapande tillhandahåller, är känslan av att titta på verkligheten ur ett nyktert perspektiv...¹⁰¹

- Full av själv självkritik, obenägen till godtyckliga bedömningar av andra, slängde han av sig moralistens förklädnad, som i mångt och mycket kliade och satt illa åt.¹⁰²

- Vem var han? Han var analytiker som behandlade en av det mänskliga medvetandets farligaste sjukdom – Av nittonhundratalets totalitarism frihetsberövade sinnen. Han var också en av dem som **motsatte sig detta frihetsberövande**, som valde **landsförvisning för att behålla sin inre frihet**, (fetstil. - K.J.) för att vara "rösten mot tigandet".¹⁰³

Zbigniew Herbert som genom åren haft ett komplicerat förhållande till Miłosz, älskat och hatat honom på samma gång, men aldrig förstått sig på honom tror dock att Miłosz distans till världen och människorna måste utgöra en plåga. Han säger följande i en intervju 1993:

*Hans största problem är en brist på känsla av identitet (...).*¹⁰⁴

¹⁰¹ http://www.Milosz.pl/wspomnienie_013.php

¹⁰² http://www.Milosz.pl/wspomnienie_009.php

¹⁰³ http://www.Milosz.pl/wspomnienie_002.php

¹⁰⁴ http://www.zeszytyliterackie.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=332&Itemid=70,

8. En analys av Miłosz tankar om sig själv, sin släkt och *Issadalen*

Den polske litteraturhistorikern Aleksander Fiut fick tillåtelse att under en rad öppenhjärtiga intervjuer spela in samtal med Miłosz där dennes livshistoria behandlades.¹⁰⁵ Alltså en sorts biografi, eller självporträtt, som den heter på polska. Likaså fick Ewa Czarnecka genomföra intervjuer efter att ha lovat att inte ställa frågor av biografisk karaktär.¹⁰⁶ *Mitt Europa*¹⁰⁷ är mycket en reseskildring och beskrivning av dåtidens Europa men innehåller flertalet självbiografiska stycken. På basen av dessa intervjuer och texter börjar jag driva min tes om autismtendenser hos Miłosz:

Miłosz berättar följande om sina släktingar:

*C.M. (...) Särskilt på vår landsända, där i Litauen, fanns massor av så kallade original. Alltså människor som lever på sitt sätt och överhuvudtaget inte bryr sig om några konventioner. På samma vis brydde sig överhuvudtaget inte min morfar, liksom min mormor. (...)*¹⁰⁸ (fetstil. - K.J.)

*Originalen och fantasterna intar en plats för sig. I det avseendet var särskilt mina kusiner vid Dnjepr framstående. (fetstil. - K.J.) Troligen ville de betinga den ledsnad, som frodades med rikedom. Hos en av dem fann man efter hans död fem rum fyllda till taket med hattar och galoscher – en samling så god som andra.*¹⁰⁹

Om Wladyslaw Miłosz:

*Det var en ryktbar gestalt, Don Juan och excentriker.*¹¹⁰ (fetstil. - K.J.)

Miłosz framhåller alltså gärna att människor i hans släkt har utmärkt sig genom att vara konstiga och skilja sig från normen. Inom autism spelar den hereditära aspekten en oerhört stor roll. Lena Nylander, överläkare på Lunds Universitetssjukhus ger följande kommentar:

Släkten verkar ha en hel del autistiska drag. Den är väldigt egendomlig. (fetstil. - K.J.)

Jag fortsätter diskussionen om Miłosz autismtendenser:

*C.M. (...) Han intresserade sig naturligtvis för sin, jag säger inte provins historia för det vore ofint, hans lands historia...*¹¹¹

Miłosz ger bokstavligt talat uttryck för att han förstår att det är ofint att nämna ordet *provins* i berättelsen där en viss fransk författarkollega figurerar. Det är möjligt att han i och med detta med en illvillig gest understryker skymfens omfattning, han vet ju att intervjun kommer publiceras i sin helhet. Men av sammanhanget att döma verkar det inte som att Miłosz vill sin kollega mycket illa. Speciellt som denne råkar vara en krympling, förlamad under första världskriget. Miłosz förstår att det är ofint att säga tala om provinsen, och har en känsla av att det är värt att understryka det, men egentligen inte *varför* det är ofint. Vi återkommer senare till varifrån denna oförståelse kan tänkas komma. Nästföljande utdrag är också av intresse:

¹⁰⁵ Fuit, A., 2003, *Autoportret przekorny*, Wydawnictwo Literackie, Kraków. (Översättning K Janiec)

¹⁰⁶ Czarnecka, E., 1983, *Podróżny świata*, BPC, N.Y. (Översättning K Janiec)

¹⁰⁷ Miłosz, M., 1981, *Mitt Europa*, Brombergs, Uppsala.

¹⁰⁸ Fiut, s. 155.

¹⁰⁹ Miłosz, *Mitt Europa*, s. 30.

¹¹⁰ *ibid*, s. 32.

¹¹¹ Fiut, s. 17.

A.F. Om du skulle jämföra dina två vistelser i Frankrike, den första nittonhundratrettiofem och den andra efter nittonhundrafemtiott, vilka iakttagelser gjorde du i frågan om litteraturlivet? Jag vore främst intresserad av detta.

C.M. Nu vill du ha ett samtal om litterära teman. (...) ¹¹²

Varför måste Miłosz bekräfta det kommande samtalsämnets art? För mig är det ganska självklart vad Fiut menar. Han vill dels ha en rent litterär diskussion, men även få reda på hur sociala kontakter inom litteraturintelligentian kunde te sig. Frågan blir för ett autismmedvetande ganska ospecifik. Uttrycket *litterära livet* kan i sig skapa syftningssvårigheter. Menas kanske vardagslivet, vad författarna äter till frukost? En vanlig människa förstår detta intuitivt. Information om frågan hämtas även ifrån frågeställarens kroppsspråk, tonläge osv. Miłosz borde åtminstone av sammanhanget inse att vad frågan åsyftar. Kanske vill Miłosz dock medvetet styra frågan bort från det sociala? Han har tidigare i samtalen uttryckt att han inte umgicks mycket med andra författargrupper, han kände sig oftast aldrig som en av dem:

C.M. (...) ... för *polackerna* (fetstil. - K.J.) är oerhört exklusiva och nationalistiska. ¹¹³

Vid ett otal tillfällen återkommer Miłosz till *polackerna*, (*i Issadalen "människorna"*) aldrig "vi" och antingen är de onda, goda, rika eller fattiga. Hur som helst bekänner han ibland färg, den röda och vita, för att plötsligt ställa sig på avstånd. Detta är ett typiskt drag man finner hos Miłosz. Han står ständigt utanför händelsernas centrum och analyserar, aldrig är han själv delaktig, men skulle kanske vilja vara det. Detta ser vi ännu tydligare i nästföljande utdrag:

C.M. Jag var med i scouterna, naturligtvis. För mig var kontakten med scouting väldigt märklig eftersom jag gick med när jag var fortfarande var en ung gosse och förstod inte vad det handlar om; jag förstod överhuvudtaget inte. Och detta plågade mig ständigt. **Jag visste att man skulle bete sig på ett visst sätt och inte något annat, men varför?** (fetstil. - K.J.) (...) Frågan 'varför' sköt jag åt sidan och underkastade mig det hela. ¹¹⁴

Den genomsnittlige pojken och människan njuter av att kunna ingå i en grupp. Därför är scouting så populärt. Att känna sig delaktig i något, att känna en samhörighet är fantastiskt i sig. Miłosz förstår inte poängen med scouterna eftersom han är oförmögen att uppleva denna samhörighet, allt i linje med en Autismdiagnos. Aspergerbarn leker som bekant helst själva och är oförmögna att känna en genuin önskan att ingå i en grupp och interagera med andra. Detta Miłosz uttalande bevisar och bekräftar en tydlig asocial tendens. Det bör dock nämnas att autismbarn faktiskt ofta gillar den strukturerade tillvaro scouting innebär. ¹¹⁵

Miłosz tyckte inte heller om grundskolan, vilket i och för sig inte är ovanligt, men relevant som en ytterligare pusselbit i vår tes:

C.M. (...) Jag tyckte mycket illa om den. Ett alldeles förskräckligt kaos. ¹¹⁶

Inte heller högstadiet föll på läppen:

C.M. Höstarna, det värdelösa ruskvädret, mörkret, någon stapplande högläsning i klassen, och jag var helt försjunken i **en värld som inte hade något gemensamt med den verkligheten.** ¹¹⁷ (fetstil. - K.J.)

¹¹² Fiut, s. 17.

¹¹³ ibid, s. 18.

¹¹⁴ ibid, s. 180.

¹¹⁵ Lena Nylander.

¹¹⁶ Fiut, s. 134.

Miłosz berättar vid ett tillfälle¹¹⁸ om sitt möte med Mickiewicz epos *Pan Tadeusz*. Som barn var Miłosz full av invändningar gentemot verket, vilket enligt honom själv berodde på att han på den tiden överhuvudtaget hade en naturvetenskaplig inställning, särskilt till böcker. Han förstod inte hur naturen kunde fungera blott som ett ornament i en skildring. Miłosz tyckte naturen skulle stå i centrum. Vidare var Miłosz helt inställd på hur vacker natur skulle se ut: Lummig blandskog på bördig jord, lätt kuperad terräng och vattendrag. Han tyckte inte att björkskogar på sandjord, som beskrivs i *Pan Tadeusz* hade något underhållningsvärde. Vidare reagerade han på Mickiewicz felaktiga kunskaper om vilken sorts skog som egentligen växte i Litauen på den tiden. Mickiewicz skriver vid något tillfälle om bokskogar, vilket enligt Miłosz ej existerar i Litauen. Skogsgränsen för bok gick längre söderut. Intervjuaren och vännen till Miłosz, Aleksander Fuit utbrister att detta sätt att tänka enligt honom faktiskt är karakteristiskt för Miłosz:

A.F. Ja, säkerligen. Det är en mycket originell och personlig reaktion. Karakteristiskt att du inte läste Mickiewicz som en berättelse utan som en landskapsbeskrivning.

(fetstil. - K.J.)

C.M. Självlart! (...)¹¹⁹

Miłosz verkade alltså som barn vara oförmögen att läsa en skönlitterär text så som den (i detta fall) är tänkt att läsas. Interaktion mellan olika karaktärer i boken, alltså per definition den verkliga *handlingen*, var för Miłosz bara en bisak i en naturskildring. Detta är typiskt för en människa med en nedsatt förmåga och intresse av social interaktion.¹²⁰ Liknande exempel är ständigt återkommande i Aspergerlitteraturen. Här återknyter vi även till att Aspergerpersoner ofta utvecklar specialintressen och kan bli experter inom ett eller ett mindre antal avgränsade områden. De har ofta ovanligt lätt för att uppfatta detaljer, men svårare att se sammanhang.¹²¹ Miłosz ser i berättelsen bara träden (specialintresset, detaljen) men inte handlingen (sammanhanget).

Miłosz försöker vid ett annat tillfälle under sina självbiografiska samtal i viss mån normalisera sig själv. När han trasslar in sig i sin egen osäkerhet blir det dock närmast komiskt, särskilt direktöversatt till svenska: ”*Som barn var jag åt den ganska normala hållet, tror jag...*” Han fortsätter samtalet med att foga in sin tonårsperiod i det typiska depressions-/revoltbegreppet:

C.M. Som barn var jag åt det ganska normala hållet, tror jag (fetstil. - K.J.) och väldigt lycklig. Däremot var jag som tonåring väldigt olycklig och hemskt blyg och pinad. Pinad av min så pass förfärliga blyghet att vistelsen i Krasnograd var ett kval och en tortyr, för här praktiserades sällskaplig konvens. Jag var inte alls bekant med detta. Jag visste inte vad jag skulle göra av händerna. Jag kunde inte allt detta. (...)¹²² (fetstil. - K.J.)

Här ser vi ännu ett exempel på asocialt beteende. Miłosz betraktar sällskapsliv och sociala kontakter som något man måste lära sig för att kunna. Och kanske är det så i Miłosz fall, om han inte besitter denna *normala* mänskliga instinkt.

Miłosz berättar för Ewa Czarnecka om oskyldighet och spontanitet:

¹¹⁷ ibid, s. 197.

¹¹⁸ ibid, s. 142-143.

¹¹⁹ ibid, s. 144.

¹²⁰ Nylander.

¹²¹ ibid.

¹²² Fuit, s. 164.

(...) *Hade jag gått på dagis vore det inte så. Min spontanitet **hämmades** (fetstil. - K.J.) helt enkelt inte av andra människor och deras omdömen. Oskyldigheten bygger i stor utsträckning på att jag inte måste göra examen för någon. Jag måste inte tänka att han är bättre än vad jag är, och att jag är sämre. Slutet på oskyldigheten kan alltså komma väldigt tidigt. Nu kommer jag in på självbiografiska teman.(...)*

Jag har tillsammans med Nils-Eric Sahlin, tidigare professor i teoretisk filosofi vid Lunds Universitet, numera professor i medicinsk etik diskuterat kreativitetsbegreppet som nära bundet till det oskyldiga/spontana, och även kreativitet i samband med autism. Man tror som sagt att autistiska personers väldigt kreativa tänkande mynnar ur en oförmåga att ta intryck från den utomstående världen, alltså oförmåga till social interaktion med människor. Barn besitter också till en viss punkt i livet en välkänd kreativitet, vilket förklaras av en i grund och botten liknande tes. De har ännu inte formats eller **hämmats** av de vuxna/samhället, de har inte lärt sig om skuld och skam, att det finns fula ord och onämnbare företeelser, att det finns tankar man inte får lov att tänka. Detta är en av prof. emeritus Gudmund Smiths teser (tidigare professor i psykologi vid Lunds Universitet). För den intresserade föreslår jag dennes artikel ”The internal breeding-ground of creativity”¹²³. Det samma beskrivs för övrigt i historien om Edens lustgård. Miłosz kallar (här ovan) den kreativitetshämmande kraften i världen för ”...*andra människor och deras omdömen.*” Barn i det kreativa stadiet och autister har egentligen denna oskyldighet gemensamt. Det verkar som om Miłosz under sitt liv har funderat en hel del på temat, vilket i allra högsta grad kan förklaras av att han uttrycker en autistisk personlighet. Asperger skriver: ”*Autistiska barn har förmågan att tänka självständigt. De kan i själva verket endast tänka självständigt...*”¹²⁴

I litteraturen beskrivs Aspergerbarn som ovanligt fantasifulla, även när det gäller språk. I följande utdrag beskriver en autistisk pojke (Richard) sin fantasivärld som är oförsäkamt lik Miłosz drömvärld *Issadalen*, och jag tvivlar på att pojken i fråga läst boken:

*Så här beskriver Richard sin fantasivärld. 'Jag kallade min fantasivärld för >>Resteten<<, en värld där det rådde harmoni och frid och där inte ont kunde hända, en värld som roterade kring en avlägsen sol långt ute i universum. När livet här på jorden kändes tungt och obegripligt brukade jag som liten pojke dra mig tillbaka till min fantasivärld med dess majestätiska bergslandskap som genomkorsades av den väldiga **Olympiafloden.**' (fetstil. - K.J.) (...) Barn och ungdomar med Aspergers syndrom kan alltså utveckla ett rikt inre fantasiliv, en form av njutningsfylld flykt som kan utgöra det första steget i en akademisk karriär – eller bara vara ett behagligt tidsfördriv.*¹²⁵

Miłosz säger själv följande:

*C.M. (...) När jag var barn hade jag ett väldigt begränsat antal kontakter. Jag sprang, mestadels själv, i fantastiska trädgårdar, jag hade en egen fantasivärld, jag utgjorde en helt autonom värld.*¹²⁶

Miłosz verkar ha en utomjordisk förmåga att komma ihåg saker som hände i barndomen. Hela den så kallade *Issadalen* har stannat kvar i Miłosz minne, och han kan återge landskapet och människorna inpå minsta tråd. Detta är också en förmåga som räknas till det autistiska:

¹²³ Andersson och Sahlin, Kluwer, (edit.), 1996, *The Complexity of Creativity*, Academic Publisher, Dordrecht/Boston/London.

¹²⁴ Asperger, s. 91.

¹²⁵ Atwood, s. 144.

¹²⁶ Czarnecka, s. 111.

Föräldrarna kommenterar ofta barnens fantastiska långtidsminne. (...) >>Han kommer ihåg saker och ting som hände när han var mycket liten. Det kan röra sig om en bagatellartad händelse som ingen nämnt sedan dess, och så flera år senare kan han ta upp den här händelsen och beskriva den i detalj<<.¹²⁷

Albert berättar: Jag kommer ihåg när jag var ett år och vi reste till Nashville och att det luktade ved. Jag minns musiken, som gjorde mig irriterad. Jag visste att jag inte var hemma utan någon annanstans, hur jag vaknade upp och kände den speciella lukten av gamla hus.¹²⁸

På samma vis beskriver Miłosz ett barndomsminne:

Det förefaller osannolikt, att man skulle kunna minnas något från så tidig barndom, och likväl kan jag svära på att jag ser trottoarkanten och den glänsande lacken, eller snarare att jag inom mig bär stämningen kring denna upplevelse.¹²⁹

Hur som helst måste citaten hämtade ur Miłosz intervjuer anses som mer eller mindre lösryckta. Miłosz alter ego *Tomasz i Issadalen* är en mycket mer innehållsrik och sammanhängande källa av autismrelaterade tendenser. Skulle vi kunna använda oss av *Issadalen* för att lära oss något mer om Czesław Miłosz som person? Intervjuerna Aleksander Fuit och Ewa Czarnecka är lyckligtvis båda intresserade av vilken verklighetsförankring *Issadalen* och karaktärerna i boken egentligen har i Miłosz liv, och vi kan dra ganska tillfredsställande slutsatser. Här följer en del utdrag:

E.C. Så man kan säga att det hos figuren farfar Dilbinow i *Issadalen* finns några karaktärsdrag från farfar Miłosz?

C.M. **Ja, säkert några...**¹³⁰ (fetstil. - K.J.)

E.C. Många läsare ser på *Issadalen* som en autobiografisk bok och identifierar Tomasz med dig.

C.M. Ja, många tror att det är minnen från barndomen. **Naturligtvis finns där många element, som man säger, tagna från verkliga livet**(fetstil. - K.J.). Men berättelsens handling är en helt annan sak. (...) Karaktärerna och handlingen är två helt olika saker.¹³¹

C.M. Jag har alltid sagt att *Issadalen* inte är memoaren från barndomen, utan en berättelse. Och det är sant. (...) **Karaktärerna är noggrant beskrivna, bara handlingen flyter ut åt det fiktiva och symboliska hållet.** (...) ¹³² (fetstil. - K.J.)

A.F. Är karaktärerna beskrivna efter autentiska förebilder?

C.M. Karaktärerna är inte beskrivna efter autentiska förebilder i så motto att **bara första lagret är efterbildat.** (fetstil. - K.J.) Och sedan finns en handling som inte har något att göra med de personerna.

A.F. Vad menar du när du säger: första lagret?

C.M. Det betyder i någon omfattning **fysiska utseendet, vissa karaktärsdrag, olika fakta från levnadshistoria.** ¹³³ (fetstil. - K.J.)

¹²⁷ Atwood, s. 137.

¹²⁸ *ibid*, s. 137.

¹²⁹ Miłosz, *Mitt Europa*, s. 42.

¹³⁰ Czarnecka, s. 106.

¹³¹ *ibid*, s. 108.

¹³² Fuit, s. 152.

¹³³ Fuit, s. 36.

A.F. Det betyder, om jag har förstått det hela korrekt, **att några av de upplevelserna har slunkit med till Issadalen?**

C.M. Ja, ja! Allt det är taget från verkligheten.¹³⁴ (fetstil. - K.J.)

Vi kan alltså fastställa att de aspekter ur *Issadalen* som vi är intresserade av i denna analys, nämligen **personbeskrivningar**, verkligen är relevanta när vi skapar oss en bild av författaren Czesław Miłosz.

E.C. Men den föreställda världen är inte alls särskilt arkadisk. Tomasz växande insikter om döden och förgänglighet är en smärtsam invigning.

C.M. Naturligtvis. Där finns **mina (sic!)** (fetstil. - K.J.) olika problem, olika inre splittringar. Vissa teman är ett återvändande till sakramental, ljusa och fridfulla erfarenheter från barndomen, och andra – uttryck för själakval, en inre smärta och oro, en uppgörelse med livet i allmänhet.¹³⁵

C.M. (...) *Issadalen* skrev jag i själoterapeutiskt syfte, för att pröva om inte en stängd poesiåder öppnar sig. Jag var i dåligt skick vid den tiden, vilket inte syns i boken?¹³⁶

De senaste och tidigare citat öppnar för sammansmältandet av fiktion och biografi samt en analys av *Issadalen*, där boken måste anses **återspegla Miłosz genuina tankar** och där karaktärerna till i hög grad är historiska och korrekt beskrivna. Miłosz närmar sig i det näst sista utdraget i allra högsta grad *Tomasz*, i och med avslöjandet att *Tomasz* problem och tankar är hans egna.

¹³⁴ *ibid*, s. 135.

¹³⁵ Czarnecka, s. 108.

¹³⁶ *Fiut*, s. 34.

9. Annex

9.1.1 Frågeformulär – är *Tomasz* i riskzonen för autism?

I Sverige och internationellt används ett formulär avsett för screening av barn och ungdomar med autismspektrumstörningar (ASSQ, 1999). Det har konstruerats av Stephan Ehlers, Christopher Gillberg och Lorna Wing, och kan användas som frågeformulär till föräldrar och lärare. Alternativen >>stämmer inte<<, >>stämmer i viss mån<< och >>stämmer definitivt<< åsätts poängen 0, 1 och 2 och poängen summeras. Poäng över 19 på ett formulär besvarat av föräldrar och över 22 besvarat av lärare anger ett så stort problem att barnet rekommenderas vidare utredning för autismspektrumstörning. ***Tomasz* får i detta formulär 24p.**

Han/hon skiljer sig från andra barn i hans/hennes ålder på följande sätt:

- | | |
|--|---|
| 1. Ger ett lillgammalt intryck. | 2 |
| 2. Betraktas som en professor av de andra barnen. | 1 |
| 3. Lever något i sin egen värld med begränsade, egenartade intressen. | 2 |
| 4. Har mycket lätt för att lära sig stora mängder fakta utantill men har svårare att redogöra för mening och sammanhang. | 1 |
| 5. Tolkar dubbeltydiga och metaforiska uttryck bokstavligt (missuppfattar t.ex. uttryck som »hoppa över kaffet«) | 0 |
| 6. Talar på ett formellt, omständligt, gammaldags, eller »robotliknande« sätt. | 1 |
| 7. Hittar på egna ord och uttryck. | 1 |
| 8. Har annorlunda röst eller tal. | 0 |
| 9. Uttrycker ofrivilligt ljud, harklingar, grymtningar, smackningar, läten eller skrik. | 0 |
| 10. Är förvånansvärt bra på vissa saker och förvånansvärt dålig på andra. | 1 |
| 11. Talar och uttrycker sig obehindrat men kan inte anpassa sig till situationen eller till olika lyssnares behov. | 1 |
| 12. Saknar empati (inlevelseförmåga) | 2 |
| 13. För naiva och pinsamma påpekanden. | 0 |
| 14. Har avvikande blickkontakt. | 0 |
| 15. Vill umgås med klasskamrater men vet inte hur man gör. | 2 |

16. Kan vara tillsammans med de andra barnen men bara på sina egna villkor.	1
17. Har ingen »bästis«	2
18. Saknar sunt förnuft.	1
19. Är dålig i lagspel, ingen känsla för lagarbete, har egna regler.	1
20. Har klumpiga, dåligt samordnade, otympliga, aviga rörelser eller gester.	0
21. Har ofrivilliga ansikts- eller kroppsrörelser.	0
22. Har svårighet att fullfölja enkla vardagssysslor pga tvångsmässig upprepning av vissa handlingar.	1
23. Har speciella rutiner som inte går att ändra på.	1
24. Fäster sig vid föremål på ett egenartat sätt.	1
25. Mobbas av de andra barnen.	2
26. Har påtagligt ovanliga ansiktsuttryck.	0
27. Har påtagligt ovanliga kroppsställningar.	0

9.1.2 Intervju med Lena Nylander

Lena Nylander, överläkare på Lunds Universitetssjukhus som har mångårig erfarenhet av Aspergerdiagnostik, gör en bedömning av karaktären *Tomasz*, författaren Miłosz och hans släkt samt diskuterar autismbegreppet. MC S:t Lars, 2007-04-19 (Redigerad/godkänd version - L. Nylander, Intervju K. Janiec)

L.N. – Jag tycker alltid det är svårt att utifrån litterärt material och beskrivningar i en bok som är delvis fiktiv säga att en person har haft en viss psykiatrisk diagnos, men här finns förvisso mycket som sammanfaller med autismbeskrivningar och diagnoskriterier för autism (...) Jag skulle aldrig vilja ställa en diagnos på någon jag aldrig har träffat. Det är ett felaktigt sätt att använda psykiatrin.

K.J. – Du ställer dig alltså sammanfattningsvis tudelad till min tes?

L.N. – Nej, jag tycker som sagt att du har rätt i detta, samtidigt som det aldrig går att ställa en diagnos om man inte träffat personen i fråga. Väldigt många autistiska drag har dock kommit fram här. Både hos författaren, *Tomasz* och släktingarna. (...) Jag tycker verkligen det är mycket som stämmer med autismspektrum och autistiska drag, men en sak jag tycker är viktig när man pratar om diagnoser är att de måste ha sin grund i ett funktionshinder. En människa kan ha rätt mycket autistiska drag utan att vara funktionshindrad.

K.J. – Fast som jag har förstått det kunde Miłosz vara ganska påfrestande att umgås med. Inte ens mitt i natten under påverkan av stora mängder alkohol och marijuana, upphörde han att filosofera kring djupa livsfrågor.

L.N. – Miłosz hittade rätt nisch i det här konstnärs/poet-kollektivet. Han är väl inte den enda nobelpristagaren där man spekulerat om autismspektrum heller.

K.J. – Nej, väldigt ofta tillskrivs diagnosen Albert Einstein.

L.N. – Men Einstein har betydligt färre autismdrag än Miłosz.

K.J. – Förutom rena fakta dvs. personbeskrivningar talande för autism och tydliga släktband till autistiska individer tycker jag mig se autisttendenser även i själva författarstilen och språket. Detta beskrivs även inom litteraturkritiken. Milosz poesi och i hög grad även *Issadalen* består av en mosaikartad samling ögonblicksskildringar, miniatyrer av erfarenheter och glimtar av sammanhang som tillsammans bildar en slags impressionistisk helhet. Man får intrycket att Milosz själv just har svårt att intuitivt skapa sig ett helhetsperspektiv.

L.N. – Ja det kan stämma med ett autismspektrumtillstånd. Det finns tre kognitiva teorier som utgör bakgrunden till de olika diagnoskriterierna: mentaliseringsbrist, brister i central koherens och brister i exekutiva funktioner, där det mest autismspecifika anses vara bristerna i central koherens. Alltså ett detaljfokuserat sätt att bearbeta information, till skillnad från den starka centrala koherens som de flesta av oss har, dvs. vi letar efter helhet och sammanhang. Vi tittar på helheten och sammanhanget först och sedan kan vi gå ner på detaljnivå.

K.J. – Hur binder vi i detta fall samman psykiatrin med det litteraturvetenskapliga?

L.N. – Till exempel det som litteraturvetare med en term kallar *impressionistisk stil*, kallar å andra sidan psykologer *svag central koherens*. Där får vi en intressant överbrygging. Man ser samma fenomen, men har olika glasögon och använder olika termer (...) Ändå är det samma företeelse vi ser, men vi kallar det för olika saker utifrån våra enskilda referensramar.

K.J. – I litteraturvärlden och särskilt bland den polska intelligentsian är min tes väldigt kontroversiell. Det är ganska provokativt att sjukdomsförklara en stor författare.

L.N. – Men jag tycker inte heller att man behöver prata om *syndrom*. Det är ett patologiserande sätt att beskriva egenheter. Det är bättre att prata om att Czesław Miłosz hade en annorlunda informationsbearbetningsstil, en annorlunda kognitiv stil, som avspeglar sig tydligt i hans texter och som i den renaste formen även återfinns hos personer som har autismspektrumtillstånd. Säger man så istället så mildrar man det lite. Och annorlunda kognitiva stilar: det måste man ändå förstå att människor har (...) Psykiatrin har ingen aning om hur personer 'borde vara'. Den har en tendens att överpatologisera egenheter och olikheter.

K.J. – Kan den autistiska verklighetsuppfattningen någonsin vara en människa till godo?

L.N. – Sättet en person med bristande central koherens bearbetar information är ju i vissa sammanhang ändamålsenligt: i forskning, kanske litteraturanalys, när man ska räkna kometer på astronomiska institutioner eller korrekturläsning osv. Det finns en mängd sammanhang där detta är ett bra sätt att bearbeta information. Problemen uppkommer om man inte klarar av att låta bli att tillämpa detaljseendet i situationer där det inte funkar, t.ex. på fester och sociala sammanhang.

K.J. – Milosz skrev huvudsakligen poesi...

L.N. – Ja, och hans stil passar nog bäst till just det.

10. Resultat

Mina undersökningar visar att de litterära karaktärerna *Tomasz*, *mormor Misia* och *morfar Surkont* måste anses uttrycka (vad man inom psykiatrin kallar) autistiska drag. De uppvisar svart på vitt samma beteendestörningar som beskrivs i litteratur om autism. *Issadalen* utgör i och med inslaget av det självbiografiska en relevant ledtråd som tillsammans med övrigt material utmynnar i en välgrundad misstanke. Czesław Miłosz världsuppfattning, informationsbearbetningsstil, sociala kompetens, genetiska arv osv. utgör ett inom psykiatrin välkänt mönster som **kan återfinnas** hos människor med en mildare personlighetsstörning inom autismspektrumet, så kallad högfunktionerande autism eller Aspergers syndrom. Jag försöker därmed inte tillskriva Czesław Miłosz en diagnos, utan har blott lagt märke till särskilda personlighetsdrag hos honom som återfinns hos autister.

11. Diskussion

Jag hävdar att min frågeställning och mina resultat är av yppersta värde för litteraturvärlden och förståelsen för litteraturvetenskap. Jag vill i litteraturvetenskaplig konsensus infoga en medvetenhet om att författarstilar och snillen potentiellt kan vara sprungna ur ett psykiatriskt syndrom, eller med andra ord, ur en form av informationsbearbetningsstil och verklighetsuppfattning vi inte är vana vid. (Det finns i samhället en ovana att ta för allvarligt på vad läkare säger, men nu lämnar vi de negativa associationerna till orden ”psykiatriskt” och ”syndrom” bakom oss.) Litteraturkritikern har ofta en tendens att kanske bli övermodig och likställa sig med författaren för att försöka förstå sig på denne på samma ”höga” nivå, med sig själv som enda referenspunkt och endast ett perspektiv på litteraturen som gängse vedertaget och accepterat. Denna stereotypa infallsvinkel innebär en tankemässig begränsning och underminerar snarare grunden för dem som vill förstå sig på ett verk eller en författare. Därför skulle man som vetenskapsman begå ett misstag om man inte intresserar sig för idéer av den här typen, inte sagt att man måste acceptera dem till fullo. Jag har under uppsatsskrivningens gång stött på motstånd och misstro från människor som på förhand underkänt min tes om Miłosz. Man har inte varit intresserad av nya idéer utan lägger en hel del prestige i att hålla en stor författare fri från ”skam”. Frågan är vad en sådan inställning till litteraturvetenskapen tillför den samma.

Psykologiska analyser av författare är i och för sig inte ovanliga. Dessvärre görs de ofta av litteraturvetare som saknar medicinvetenskaplig förankring och disciplin – man tar på sig rollen som amatörpsykolog och till råga på allt brukar analysen få vänta till efter författarens dött. Dessa litteraturvetare tillåter sig ofta dra egna slutsatser utifrån en författares biografi. Istället för att koncentrera sig på författarpersonen (möjligtvis genom intervjustudier, personliga möten) och i viss mån de texter författaren har skrivit och där hitta ett mönster som skulle kunna tyda på olika psykiatriska tillstånd samt ännu senare försöka underbygga detta genom att studera biografien, börjar man omvänt alltså med livshistorien och söker sedan hitta spår av denna i texterna. Jag påstår att detta är ett oriktigt sätt att studera litteratur.

Man måste som litteraturvetare vara oerhört selektiv när man tillskriver döda författare olika åkommor, personlighetsdrag och karakteristika som skulle förklara varför denne skriver på ett eller annat vis. Detta av den enkla anledningen att man alltid hittar det man letar efter om man letar tillräckligt länge och noggrant: människan utgör en kompott av beteenden. Det är alltså en dödssynd att först gräva i författarbiografier (och där t.ex. läsa att författarens mamma dog tidigt och att pappan slog honom (Strindberg)) och sedan med förstoringsglas leta tecken på detta i samme författares texter. Du kommer nämligen, som sagt, alltid kunna hävda att du hittade det du sökte efter om du letar tillräckligt länge.

Min handledare Dorota Tubielewicz Mattsson uttryckte under ett samtal med mig problemet så här: ”Du skriver att tonåringar med autism ibland känner att de inte passar in i sin

omgivning... Alla tonåringar har någon gång känt att de inte passar in!” Vad Dorota menar är att man i så fall skulle kunna kalla alla världens människor för autister i någon mån. Motsvarigheten inom läkarvetenskapen vore att misstänka att samtliga Sveriges rökare har lungcancer och kalla in dem för undersökning. Och mycket riktigt: faktum är att man i samtliga rökares lungor (om man letar tillräckligt länge) ser förändringar i lungvävnaden orsakade av rökning, (förändringar är ett slags förstadium till cancer). Samtliga rökare kan alltså i någon mån **misstänkas** ha cancer. Läkaren kan nöjt skriva in ord som ”cellförändringar”, ”pseudotumör” och ”nedsatt lungfunktion” i journalen. Sedan vet man av erfarenhet att naturligtvis bara någon procent av patienterna får så stora problem att de måste behandlas.

Man skulle på liknande vis, efter att ha letat tillräckligt länge, kanske ur något enstaka fragment eller enskilt tema i en författares texter alltid kunna utläsa vad man hävdar är spår t.ex. efter en svår barndom, alltså samma sorts **misstankar**. Frågan är bara hur relevant sådan information är, för vem har aldrig upplevt något svårt under barndomen? Vem har aldrig provat en cigarett och fått lite sot i lungorna?! Problemet får ytterligare dimensioner då de litterära texterna oftast är fiktiva och alltså inte har något med författaren själv att göra. Jag behöver knappast påpeka att detta sätt att bedriva litteraturforskning inte är rimligt!

Man skulle istället stödja sig på symtom och kunskap, t.ex. om en psykolog säger: ”Jag lade under en intervju märke till att personen i fråga uppvisar typiska drag för kleptomani. Människor runt omkring honom blir av med saker. Personen visade sig vara författare, han skriver om originella teman, stölder, inbrott, snatteri... samtliga hans texter tyder på en märklig verklighetsuppfattning – allt pekar mot kleptomani...”. Nu har man som vetenskapsman en väl underbyggd tes – den beskrivne författaren uppvisar **symptom** och man kan därefter (som komplement!) söka belägg för detta t.ex. i dennes texter och en biografi.

Jag har i fall ibland valt den felaktiga vägen. Dels har jag aldrig mött författaren i fråga personligen, dels var det i den delvis självbiografiska ”*Issadalen*” som jag upptäckte autisttendenser hos karaktärer nära bundna till författaren. Jag har därefter gjort tappra försök att hitta spår av syndromet i Miłosz texter – alltså hans sätt att skriva, världsuppfattning osv. och naturligtvis lyckats finna isolerade exempel. Men det går knappast att den vägen säga om dessa är sprungna ur ett syndrom, jag vet ju egentligen inte helt säkert om Miłosz läste en massa böcker om autism en vecka innan han skrev boken. Frågan jag tagit upp i uppsatsen kommer aldrig genom den sortens litteraturstudier kunna besvaras med tillfredsställande säkerhet. Därför söker jag klargöra att idén om att Miłosz haft en autistisk personlighet, bara är en misstanke. Personer med mildare former av autism har dessutom en tendens att växa ifrån sitt syndrom. Dels lär de sig hur man intellektuellt, istället för intuitivt, kan tackla vardagsproblem, dels växer de på olika vis ikapp omvärlden känslomässigt. Hos den äldre (t.o.m. unge vuxne) Miłosz fanns troligtvis få spår kvar.

I *Issadalen* måste hur som helst med stor säkerhet autistiska tendenser tillskrivas romankaraktärerna *Tomasz*, mormor *Misia* och morfar *Surkont*. Och hur i hela världen kunde en ”frisk” författare gestalta livsöden av denna komplext specifika typ? (Det vore ju ytterst osannolikt att Miłosz läst den begränsade tyska speciallitteratur om autism som fanns på den tiden.) Miłosz tillkännager att beskrivningar av karaktärerna **är delvis verklighetsförankrade** (personlighetsdrag är tagna från riktiga personer och korrekt beskrivna) och att *Tomasz* i någon mån är hans alter ego – han beskriver alltså släktingar och sig själv som han minns från sin egen barndom. Dessa författarens egna tillkännagivanden är centrala för att ge relevans åt min tes. Utan dem skulle jag liksom nu med säkerhet kunnat säga att *Issadalens* karaktärer uppvisar autistiska drag. Jag hade däremot svävat i en ständig ovisshet om karaktärerna är avbildade efter verkliga förebilder och framför allt, efter Miłosz i egen hög person. Min verkliga bas för tesen är egentligen inte *Issadalen* i sig utan snarare författarens beklännelser **om** *Issadalen*. I samma ögonblick som Miłosz avslöjar hemligheten om sina romankaraktärer kanske han lyfter ansvaret från mina axlar: **självdagnostiserar han sig?!**

12. Litteraturlista

- * Abrahamsson C./Behlic D., 2005, *Aspergers syndrom är jag*, Högskolan i Kristianstad.
- * Andersson och Sahlin, Kluwer, (edit.), 1996, *The Complexity of Creativity*, Academic Publisher, Dordrecht/Boston/London.
- * Asperger, H., 1943, *Autistisk psykopati i barndomen*, [i:] Frith, U. (red.), 1998, *Autism och Aspergers syndrom*, Liber, Stockholm.
- * Atwood, T., 2000, *Om Aspergers syndrom*, NoK, Stockholm.
- * Brattberg, G., 1999, *Enastående*, Värkstaden, Stockholm.
- * Czarnicka, E., 1983, *Podróżny świata*, BPC, N.Y. (Översättning K Janiec)
- * De Clercq, H., 2005, *Mamma, är det där ett djur eller en människa?*, HLS Förlag, Stockholm.
- * Fuit, A., 2003, *Autoportret przekorny*, Wydawnictwo Literackie, Kraków. (Översättning K Janiec)
- * Frith, U. (red.), 1998, *Autism och Aspergers syndrom*, Liber, Stockholm.
- * Miłosz, M., 1980, *Issadalen*, Brombergs, Uppsala.
- * Miłosz, M., 1981, *Mitt Europa*, Brombergs, Uppsala.
- * Nordgren, M., 2000, *Jag avskyr ordet normal*, Cura, Stockholm.

http://www.bbc.co.uk/polish/indepth/story/2004/08/040818_kolakowski_Milosz.shtml2004 2007-04-19

(Översättning K Janiec)

http://www.bbc.co.uk/ouch/columnists/tom/300505_index.shtml 2007-04-19

<http://www.child-autism-parent-cafe.com/famous-people-with-autism.html> 2007-04-19

http://www.geocities.com/richardg_uk/famousac.html 2007-04-19

http://en.wikipedia.org/wiki/People_speculated_to_have_been_autistic 2007-04-19

http://www.his.se/upload/37857/Neuropsykiatriska%20funktionenhinder_Gudruns%20variant.pdf 2007-04-19

<http://isnt.autistics.org/> 2007-04-19 (Översättning K Janiec)

http://www.Milosz.pl/wspomnienie_001.php 2007-04-19 (Översättning K Janiec)

http://www.Milosz.pl/wspomnienie_009.php 2007-04-19 (Översättning K Janiec)

http://www.Milosz.pl/wspomnienie_002.php 2007-04-19 (Översättning K Janiec)

http://www.Milosz.pl/wspomnienie_005.php 2007-04-19 (Översättning K Janiec)

http://www.Milosz.pl/wspomnienie_013.php 2007-04-19 (Översättning K Janiec)

<http://www.mensa.se/content/view/45/94/> 2007-04-19

<http://www.mentiqa.dk/showArticle.asp?articleID=327> 2007-04-19

<http://www.mentiqa.dk/showArticle.asp?articleID=280> 2007-04-19

http://sv.wikipedia.org/wiki/Aspergers_syndrom 2007-05-19

<http://sv.wikipedia.org/wiki/Asperger> 2007-04-19

<http://www.thegeeksyndrome.com> 2007-04-19

<http://www.time.com/time/covers/1101020506/scaspergers.html> 2007-05-19

http://www.zeszytyliterackie.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=332&Itemid=70, 2007-04-19

(Översättning K Janiec)

Övriga källor:

Intervju med Lena Nylander – överläkare på Lunds Universitetssjukhus, 2007, Lund.

Kommentar till litteraturlista: I vissa citat förekommer ord redigerade till fetstil av K Janiec.